МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

на тему: **ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕЖИВАННЯ САМОТНОСТІ ЖІНКАМИ СЕРЕДНЬОГО ВІКУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**

Виконала: студентка 2 курсу, групи 8.0533-з-2-дн
спеціальності 053– Психологія
Чипак Оксана Вікторівна
Керівник: Гредінарова О.М., к. психол. н.,
доцент кафедри психології
Рецензент: Грандт В.В., к. психол.н., доцент
кафедри психології

Запоріжжя – 2025

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра психології
Рівень вищої освіти магістр
Спеціальність 053 Психологія
Освітня програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

_____

к.психол.н., доцент. Н.О. Губа

«____»_____2025 р.

З А В Д А Н Н Я

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Чипак Оксані Вікторівні

Тема роботи Особливості переживання самотності жінками середнього віку в умовах воєнного стану

керівник роботи Гредінарова О.М., к. психол. н., доцент кафедри психології

затверджені наказом ЗНУ від «24» 09 2024 року № 1446-с

2. Строк подання студентом роботи _____

3. Вихідні дані до роботи аналіз психолого-педагогічної літератури.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки: розкрити поняття та психологічні теорії самотності; визначити вплив соціально-психологічного фактору на виникнення самотності; проаналізувати вікові особливості феномену самотності; охарактеризувати мотиваційні детермінанти виникнення самотності у жінок середнього віку в умовах воєнного стану; емпірично дослідити особливості переживання самотності жінками середнього віку в умовах воєнного стану; розробити програму психологічної підтримки жінок середнього віку в умовах воєнного стану.

5. Перелік графічного матеріалу: 3 таблиці, 2 рисунка

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання Видав	Завдання прийняв
Вступ	Гредінарова О.М., доцент		
Розділ 1	Гредінарова О.М., доцент		
Розділ 2	Гредінарова О.М., доцент		
Висновки	Гредінарова О.М., доцент		

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	січень –лютий 2024 р.	Виконано
2	Робота над вступом	березень 2024 р.	Виконано
3	Робота над першим розділом	квітень-травень 2024 р.	Виконано
4	Робота над другим розділом	липень- червень 2024 р.	Виконано
5	Написання висновків	серпень-вересень 2024 р.	Виконано
6	Передзахист	жовтень 2024 р.	Виконано
7	Нормоконтроль	листопад 2024 р.	Виконано

Студент _____ О.В. Чипак

Керівник роботи _____ О.М. Гредінарова

Нормоконтроль пройдено
Нормоконтролер _____ А.О. Неманежина

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра: 69 сторінки, 3 таблиці, 2 рисунка, 90 джерел.

Об’єкт дослідження – феномен самотності.

Предмет дослідження – особливості переживання самотності жінками середнього віку в умовах воєнного стану.

Мета дослідження полягає в виявлені особливостей переживання самотності жінками середнього віку в умовах воєнного стану, а також в розробці програми психологічної підтримки жінок середнього віку у зазначених умовах.

Перша гіпотеза дослідження: рівень самотності у жінок середнього віку, які проживають у регіонах, що зазнали впливу воєнних дій, прямо корелює зі страхом відторгнення та ворожістю, і обернено пов'язаний із прагненням до прийняття.

Друга гіпотеза дослідження: жінки середнього віку з високими показниками агресивності демонструють нижчий рівень страху відторгнення та рідше відчувають самотність, порівняно з жінками, які мають низький рівень агресії.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що визначено особливості переживання самотності жінками середнього віку в умовах воєнного стану, а також розроблено програму психологічної підтримки жінок середнього віку у зазначених умовах.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що отримані результати роботи можуть бути використані для розробки ефективних психокорекційних програм, спрямованих на зниження рівня емоційної напруги, відновлення соціальних зв’язків та покращення загального психологічного стану жінок.

ФЕНОМЕН САМОТНОСТІ, ЖІНКИ СЕРЕДНЬОГО ВІКУ, ВОЄННИЙ СТАН, ПСИХОЛОГІЧНА ПІДТРИМКА.

SUMMARY

Chipak O. V. Peculiarities of Loneliness Experienced by Middle-Aged Women Under Martial Law.

Master's qualification work: 69 pages, 3 tables, 2 figures, 90 pages.

The object of investigation is the phenomenon of selfhood.

The subject of investigation is the peculiarities of the experienced self-identity of women of the middle century in the minds of the military camp.

The research aims to identify the peculiarities of the experience of self-identity of middle-century women in the minds of the military camp, as well as in the development of programs of psychological support for middle-century women in these minds.

The first research hypothesis: the level of self-esteem in middle-century women who live in regions that have experienced an influx of military operations positively correlates with fear of invasion and witchcraft, and in turn knitting from marriage to acceptance.

Another research hypothesis: middle-aged women with high levels of aggression demonstrate a lower level of fear of rejection and are more likely to perceive self-esteem, equal to women who score low. rage of aggression.

The scientific novelty of the obtained results lies in the fact that the particularity of the experienced self-identity of middle-century women in the minds of the military camp is identified, as well as the development of a program of psychological support for middle-century women in those minds.

The practical significance of the elimination of results lies in the fact that the elimination of the results of robots can be used to develop effective psychocorrective programs aimed at reducing the level of emotional stress, improving social connection and reduction of the legal psychological status of women.

Key words: the phenomenon of self-confidence, women of the middle viku, war center, psychological ENCOURAGEMENT.

ЗМІСТ

ВСТУП 7

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ САМОТНОСТІ У ЖІНОК СЕРЕДНЬОГО ВІКУ…….……. 10

1.1 Поняття та психологічні теорії самотності ….…….... 10

1.2. Вплив соціально-психологічного фактору на виникнення самотності……. 19

1.3. Вікові особливості феномену самотності...……..... 29

1.4 Мотиваційні детермінанти виникнення самотності у жінок середнього віку в умовах воєнного стану …….. 38

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПЕРЕЖИВАННЯ САМОТНОСТІ ЖІНКАМИ СЕРЕДНЬОГО ВІКУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ…….…… 42

2.1. Методи, методика і процедура дослідження …….. 42

2.2. Результати дослідження та їх інтерпретація ……..……..…… 47

2.3. Програма психологічної підтримки жінок середнього віку в умовах воєнного стану ……..... 55

ВИСНОВКИ..... 59

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 63

ВСТУП

Проблема самотності є однією з найактуальніших у сучасному світі, оскільки вона значною мірою впливає на психічне та фізичне здоров'я людини. Особливо гостро це питання постає серед жінок середнього віку, які переживають життєві кризи, пов'язані з віковими змінами, трансформацією сімейних ролей та соціального статусу. В умовах воєнного стану в Україні це явище загострюється через втрату близьких, вимушене переселення, розрив соціальних зв'язків та відчуття невизначеності майбутнього. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю глибшого розуміння психологічних особливостей переживання самотності у жінок цієї вікової категорії та розробки ефективних засобів психологічної підтримки.

Проблематика самотності досліджувалась багатьма українськими та закордонними науковцями. Серед українських дослідників слід відзначити роботи С. Д. Максименка, який вивчав психологічні особливості особистості в кризових ситуаціях, та Г. С. Костюка, який досліджував закономірності психічного розвитку людини, зокрема в умовах соціальної ізоляції. Значний внесок у вивчення феномену самотності зробили й такі науковці, як Т. М. Титаренко, яка розглядала особливості переживання кризових життєвих подій, та Л. А. Коваль, що займалася питаннями психологічної підтримки та адаптації особистості в умовах стресових ситуацій. Зарубіжні вчені також приділяли велику увагу цій тематиці: Дж. Вейс розглядав самотність як наслідок порушення міжособистісних стосунків, Р. Пеплау вивчав гендерні відмінності у сприйнятті самотності, а К. Хаггард досліджував роль соціальної підтримки у подоланні цього явища.

У контексті воєнних дій в Україні вивчення особливостей переживання самотності у жінок середнього віку набуває особливої значущості. Ця категорія жінок часто опиняється у ситуації підвищеного психологічного навантаження через необхідність поєднання ролі матері, опікуна та

головного добувача ресурсів. Крім того, воєнні дії сприяють виникненню відчуття ізоляції та втрати життєвих орієнтирів. Тому, вивчення факторів, що впливають на інтенсивність переживання самотності, та пошук шляхів психологічної підтримки є важливим завданням сучасної психології.

Таким чином, обрана тема кваліфікаційної роботи магістра є актуальною як з наукової, так і з практичної точки зору, оскільки спрямована на глибше розуміння феномену самотності в умовах воєнного стану.

Об’єкт дослідження – феномен самотності.

Предмет дослідження – особливості переживання самотності жінками середнього віку в умовах воєнного стану.

Мета дослідження полягає в виявлені особливостей переживання самотності жінками середнього віку в умовах воєнного стану, а також в розробці програми психологічної підтримки жінок середнього віку у зазначених умовах.

Перша гіпотеза дослідження: рівень самотності у жінок середнього віку, які проживають у регіонах, що зазнали впливу воєнних дій, прямо корелює зі страхом відторгнення та ворожістю, і обернено пов'язаний із прагненням до прийняття.

Друга гіпотеза дослідження: жінки середнього віку з високими показниками агресивності демонструють нижчий рівень страху відторгнення та рідше відчувають самотність, порівняно з жінками, які мають низький рівень агресії.

Завданнями роботи є:

1. Розкрити поняття та психологічні теорії самотності.
2. Визначити вплив соціально-психологічного фактору на виникнення самотності.
3. Проаналізувати вікові особливості феномену самотності.
4. Охарактеризувати мотиваційні детермінанти виникнення самотності у жінок середнього віку в умовах воєнного стану.

5. Емпірично дослідити особливості переживання самотності жінками середнього віку в умовах воєнного стану.

6. Розробити програму психологічної підтримки жінок середнього віку в умовах воєнного стану.

Для досягнення і вирішення поставлених завдань нами використано такі методи, як метод аналізу науково-теоретичних джерел, систематизації та узагальнення психологічних даних за обраною темою дослідження, психодіагностичні методи, а також методи математичної обробки даних.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що визначено особливості переживання самотності жінками середнього віку в умовах воєнного стану, а також розроблено програму психологічної підтримки жінок середнього віку у зазначених умовах.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що отримані результати роботи можуть бути використані для розробки ефективних психокорекційних програм, спрямованих на зниження рівня емоційної напруги, відновлення соціальних зв’язків та покращення загального психологічного стану жінок.

Надійність та вірогідність результатів дослідження забезпечувались методологічним обґрунтуванням вихідних положень; використанням методів, адекватних меті та завданням дослідження.

РОЗДІЛ 1.
ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ САМОТНОСТІ У ЖІНОК СЕРЕДНЬОГО ВІКУ

1.1 Поняття та психологічні теорії самотності

Однією з перших наук, яка звернула увагу на феномен самотності, була філософія. Проблема самотності людського «Я» в історії філософії дістала назву проблеми інтерсуб'єктивності, тобто можливості чи неможливості теоретико-пізнавального спілкування індивідів з іншими суб'єктами, визнання їх існування загалом [58, 421].

В європейській філософії Нового часу було визначено два різновиди трактування даного феномену, які в усій повноті проявилися в пізнішій культурі та філософії. По-перше, це філософська концепція американських трансценденталістів XIX ст., які фактично першими в історії європейської думки стали проводити ясне розрізнення самотності як продукту «повного відчаю» міського життя та «самоти», яка необхідна творчій особистості для зосередження на її внутрішніх духовних потенціях, для соціального та творчого змужніння [22, 97].

По-друге, це концепція самотності, яку розробляв український філософ В. Шинкарук. У його розумінні самотність - це замкнений світ внутрішньої самосвідомості, який принципово ніхто не здатен розімкнути, крім Бога. Духовна людина, за В. Шинкаруком, не має необхідності усамітнюватися, оскільки з самого початку вона у суспільстві «стороння» [75, 156]. Ця теорія знайшла продовження у філософських дослідженнях екзистенціалізму в Україні.

Найяскравішою демонстрацією екзистенціального осмислення проблеми самотності є творчість видатного французького філософа та письменника Ж.-П. Сартра. Саме Сартру належить ключове для розуміння

екзистенціалізму висловлювання: «Людина не є те, що вона є; людина є те, що вона не є». Цей вислів стверджує загальну й фундаментальну незадоволеність людини світом, розлад із самою собою [25, 283]. Коли людина вступає у взаємини зі світом, з іншими людьми, вона неминуче стикається з холодною об'єктивністю, яка втручається у внутрішній світ особистості, перетворюючи все «зовнішнє» у «ворога» суб'єктивності. Це, своєю чергою, призводить до відчуження та самотності. Основою індивідуального буття стає внутрішня ізольованість, де відчуження перетворюється на універсальний модус «буття-у-світі». Оскільки взаємини «мене» та «іншого» постійно конфліктні, не може бути й мови про будь-яку спільність індивідів. Людина завжди прагнутиме зруйнувати її, зберігаючи самотність свого «Я» [25, 284].

Реальним відшкодуванням самотності, на думку українського філософа М. Поповича, є віра в сенс буття. Безвір'я у спільність людей трансформується лише у рідкісні миттєвості прориву крізь абсурдність буття й входження у світ екзистенції [68, 65]. Попович М.В. розглядає це входження як прорив суб'єктивного відчаю, що приводить людину до межі екзистенційної кризи, яка або спонукає особистість до глибокого переосмислення життя, або штовхає її на шлях самоізоляції.

Ворожою залишається оточуюча дійсність і, на думку українських дослідників, таких як О. Савченко та Л. Дяченко, які вивчають феномен самотності у контексті сучасного суспільства. Вони зазначають, що соціальні трансформації й глобальні виклики лише посилюють відчуття ізоляції в особистості [70, 114].

Український філософ С. Кримський розглядає самотність як похідний модус «спільного буття», наголошуючи, що людина може бути самотньою, оскільки за своєю суттю є суспільною істотою. Через оточуючий, «обжитий» світ до неї надходить весь зміст простору культури, історії, звершень. Це можливе лише за умови, що світ, у якому живе людина, несе на собі відбиток буттєвого ладу, якщо людина не втратила свого місця у ньому [42, 185]. На

жаль, як зазначає філософ, повсякденне існування в умовах суспільного конформізму та технократичного впливу призводить до нівелювання особистості: «Природа перетворюється на ресурс, людина – на матеріал, який використовують для досягнення зовнішніх цілей». Це спричиняє втрату індивідом власної ідентичності й самості. Вона стає частиною маси, залишаючись водночас чужою іншим. Втративши себе та своє місце у світі, людина перестає сприймати навколишнє середовище як рідне й значуще, що провокує руйнівне ставлення до природи й суспільства. Ці процеси, на думку Кримського С.Б., стають лише глибшими з плином часу [42, 186].

Поняття «екзистенція» у працях українського філософа В. Табачковського трактується як нерозривна єдність людини (суб'єкта) і світу (об'єкта). Подібно до концепції Хайдеггера, Табачковський В. вказує, що соціальні структури часто сприяють зрівнюванню особистості, позбавляючи людину можливості повністю реалізувати себе. Для того щоб усвідомити свою індивідуальність, людина має відірватися від нав'язаних соціальних ролей, а це неможливо без досвіду самотності [72, 74]. Таким чином, самотність і занурення у власний внутрішній світ стають шляхом до особистісного самопізнання.

Саме у процесі подолання самотності, за словами українського дослідника О. Мальцева, відкривається питання про сутність людського існування. Мальцев О., подібно до Мартіна Бубера, наголошує: тривала самотність, хоч і сприяє самопізнанню, загрожує відчаєм і психологічним виснаженням. Прагнення подолати самотність часто приводить людину до пошуку спільності в колективі. Однак, як зауважує дослідник, колективна взаємодія не завжди усуває почуття ізоляції, а лише маскує його [55, 129].

Український філософ І. Бойко, досліджуючи концепції міжособистісної взаємодії, приходить до висновку, що ні абсолютна самотність, ні повна інтеграція в колектив не можуть бути основою людської екзистенції. Основоположним фактом буття є «зустріч» – момент, коли людина, визнаючи іншу у всій її відмінності, долає власну ізоляцію. Лише в розумінні

«іншого» відкривається справжня можливість виходу за межі особистої самотності й досягнення справжнього взаєморозуміння [1, 85].

Український філософ Г. Сковорода дотримувався схожої думки, розробляючи концепцію «спорідненої праці», яка передбачає моральне вдосконалення людини через гармонію із собою та суспільством. Головним життєвим завданням людини, за Сковородою, є духовне самопізнання, яке реалізується у співпраці з іншими людьми. Однак, застерігає мислитель, справжнє суспільство має ґрунтуватися на принципі поваги до гідності кожної особистості, інакше воно втрачає моральне право впливати на індивіда [71, 101].

Протест проти самотності став основною темою багатьох гуманістичних вчень XX століття. Серед українських дослідників гуманістичного напряму варто відзначити О. Кульчицького, який підкреслював, що природа людини не передбачає ізоляції. Кульчицький О. проаналізував соціальні потреби особистості, які формують негативне ставлення до самотності, та описав наслідки переживання цього стану [43, 52]. Його філософія, як і у західному гуманізмі, прагне запропонувати альтернативу духовній деградації, спричиненій відчуженням.

Феномен самотності є об’єктом дослідження багатьох сучасних наук. Протягом останніх десятиліть психологи та соціологи України активно вивчають цей феномен, класифікуючи підходи до нього на вісім основних груп: психодинамічні, феноменологічні, екзистенціально-гуманістичні, соціологічні, інтеракціоністські, когнітивні, інтимні та теоретико-системні [5, 236].

Інтерпретації самотності можна порівнювати за кількома аспектами. По-перше, що становить природу самотності? Чи це нормальний стан людини чи відхилення? Чи є досвід самотності позитивним або негативним? По-друге, які її причини? Вони походять із внутрішнього світу особистості чи є результатом соціальних впливів? Чи обумовлені вони сучасними соціокультурними умовами чи історичними особливостями поведінки?

По-третє, на яких емпіричних даних та інтелектуальних традиціях базуються теорії самотності? [46, 74].

Хоча З. Фрейд безпосередньо не досліджував феномен самотності, його психодинамічна концепція мала значний вплив на подальші інтерпретації цього феномена. Українські послідовники психодинамічного напряму, такі як Н. Шевченко та І. Олійник, аналізували самотність як наслідок ранніх дитячих переживань і порушень прив'язаності [74, 145; 57, 189]. Їхні дослідження вказують на те, що самотність може мати як ситуативний, так і хронічний характер, залежно від особистісних ресурсів та соціального оточення.

Український психолог О. Левченко опублікував один із перших психологічних аналізів феномену самотності. Він розрізняв поняття «усамітненість» і «самотність». Усамітненість, за О. Левченком, – це нормальний стан або настрій, що виникає через тимчасову відсутність конкретної людини поруч. Натомість самотність – це глибоке й постійне відчуття відчуженості, що супроводжує людину навіть у колі інших [44, 261].

Згідно з його дослідженнями, самотність відображає певні риси особистості, такі як нарцисизм, прагнення до самозвеличення та ворожість. Одна людина, що переживає хронічну самотність, може зберігати інфантильне відчуття власної всемогутності та демонструвати егоцентричність. Левченко О.М. простежив витоки самотності ще з дитячого віку: дитина відчуває радість, будучи улюбленою, але також стикається з потрясінням від власної безпорадності й залежності від інших. Це, за словами дослідника, стає основою нарцистичної орієнтації та зародком майбутнього почуття відчуженості й агресії [44, 263].

Українська психологиня Н. Поліщук підтримує подібний погляд, вказуючи, що корені дорослої самотності слід шукати в дитячому досвіді. За її словами, потреба в близькості з'являється вже у ранньому віці, коли дитина прагне встановити контакт із батьками. У підлітковому віці це бажання трансформується в потребу у друзях, з якими можна ділитися потаємними

думками. Проте у старшокласників із низькими соціальними навичками, що сформувалися внаслідок неправильних стосунків із батьками, виникають труднощі у встановленні дружніх зв'язків. Це, своєю чергою, може спричинити глибоке почуття самотності у юності [67, 178].

Подібну точку зору висловлює І. Гуменюк, яка досліджує шкідливі наслідки передчасного емоційного віддалення від матері. На її думку, раннє припинення материнської ласки викликає в дитини тривогу та недовіру до оточуючих, що згодом стає підґрунтям для самотності у дорослому житті [15, 142]. Гуменюк І. С. вказує, що хоча потреба у близькості залишається актуальною у всіх вікових групах, її незадоволення на ранніх етапах розвитку може призвести до формування захисних механізмів, які ускладнюють міжособистісні стосунки.

Прихильники психодинамічних теорій в Україні, серед яких варто відзначити Л. Коваленко, здебільшого спираються на клінічну практику. Вони схильні розглядати самотність як можливу патологію, що виникає через внутрішньоособистісні конфлікти або особливості характеру [24, 89]. Цей підхід підкреслює роль індивідуального досвіду, здобутого в дитинстві, у формуванні самотності в дорослому віці.

Карл Роджерс, видатний американський психолог і прибічник феноменологічного напрямку, двічі звертався до теми самотності, ґрунтуючись на своїй «Я-теорії» особистості. Він вважав, що суспільство примушує індивіда діяти відповідно до соціально прийнятних, проте обмежуючих свободу поведінкових моделей. Це породжує протиріччя між справжнім внутрішнім «Я» та проявами «Я» у взаєминах з іншими людьми. Самотність, за К. Роджерсом, виникає тоді, коли, навіть подолавши бар'єри на шляху до свого істинного «Я», людина припускає, що буде відторгнута іншими [30].

Впевненість у тому, що справжнє «Я» не буде прийняте оточенням, утримує людей «замкненими у своїй самотності». Страх відторгнення змушує людину дотримуватися соціальних ролей («фасадів»), що, у свою

чергу, призводить до почуття спустошеності. Хоча аналіз К. Роджерса базувався на клінічній практиці, на відміну від психодинамічних теоретиків, він менше приділяв увагу дитячому досвіду. К. Роджерс підкреслював, що самотність обумовлюється актуальними феноменологічними невідповідностями у сприйнятті власного «Я» [30].

У руслі екзистенціалізму самотність розглядається як первинний досвід людського існування. Прихильники цього підходу виходять із припущення, що кожна людина ізольована у власних думках і почуттях, і ця роз'єднаність є невід'ємною частиною буття. Центральним питанням для екзистенціалістів стає пошук способів існування, попри цю первинну самотність.

Одним із яскравих представників цього напряму є Кларк Мустакас – американський психолог і філософ, автор низки праць із феноменології та екзистенціалізму. К. Мустакас виділяє два види самотності: «суєту самотності» та «істинну самотність». Суєта самотності – це низка захисних механізмів, що змушують людину уникати осмислення життєвих проблем через бездумну активність і поверхневі соціальні взаємодії. Істинна самотність, навпаки, випливає з усвідомлення реальності самотнього існування та пов'язана з переживаннями екзистенційних крайнощів – народження, смерті, змін і трагедій [25].

К. Мустакас підкреслює, що істинна самотність може бути не лише джерелом страждання, а й творчою силою. Вона відкриває шлях до глибшого самопізнання та особистісного зростання. Екзистенціалісти, зокрема К. Мустакас, закликають людей прийняти свою самотність і навчитися використовувати її як позитивний ресурс. Хоча К. Мустакас визнає потенційні хворобливі аспекти самотності, він підкреслює її здатність стимулювати внутрішнє зростання та самопізнання. На відміну від психодинамічних підходів, екзистенціалісти, не шукають причин самотності у минулому чи зовнішніх чинниках, вважаючи її первинною умовою людського існування [72].

Соціологічний підхід до дослідження самотності представлений такими науковцями, як Боумен, Д. Рісмен, П. Слейтер та Р. Вейс, чиї роботи були проаналізовані вітчизняними дослідниками, такими як О.В. Гончаренко, Ю.О. Кравченко. Боумен висунув гіпотезу, що посилення самотності в сучасному суспільстві спричиняють три основні фактори:

1. Ослаблення зв'язків у первинних соціальних групах;
2. Зростання сімейної мобільності;
3. Збільшення соціальної мобільності [2, 185].

Д. Рісмен і П. Слейтер у своїх працях аналізували вплив культури та соціалізації на формування відчуття самотності в американському суспільстві. Згідно з Рісменом, сучасні люди стають «орієнтованими назовні», що змушує їх постійно адаптуватися до соціального оточення, втрачаючи контакт із власним «Я» [32, 76]. П. Слейтер, натомість, вбачав проблему не стільки в зовнішній орієнтації, скільки в гіпертрофованому індивідуалізмі, який призводить до ізоляції навіть у середовищі соціальної активності. Ці дослідження, на думку українських соціологів, показують, що самотність у сучасному світі стає не лише особистим переживанням, а й соціальним феноменом, що має статистичний характер і відображає загальні тенденції суспільства [2, 190].

Інтеракціоністський підхід до розуміння самотності найбільш яскраво представлений у працях Р. Вейса, якого проаналізувала у своїх дослідженнях українська дослідниця Л. Дяченко. Р. Вейс вважав, що самотність є результатом взаємодії особистісних рис і соціальних ситуацій. Він виділив два типи самотності:

- *Емоційна самотність*, що виникає через відсутність тісних інтимних зв'язків (наприклад, любовних або сімейних). Цей тип супроводжується тривогою, занепокоєнням і відчуттям покинутості.
- *Соціальна самотність*, яка з'являється через нестачу дружніх контактів і почуття належності до спільноти. Вона проявляється у вигляді нудьги, маргіналізації та втрати сенсу соціальної взаємодії [19, 142].

Р. Вейс також підкреслював, що хоча характерологічні особливості можуть сприяти появі самотності, більш вагомими є ситуативні фактори, такі як розлучення, втрата близьких або переїзд. Він не виключав і біологічні передумови, припускаючи можливу роль інстинктів у формуванні цього стану.

Енн Пепло і її колеги стали провідними представниками когнітивного підходу до вивчення самотності. Особливістю цього підходу є акцент на ролі пізнавальних процесів у зв'язку між соціальною ізоляцією та суб'єктивним переживанням самотності [59, 115]. Зокрема, Пепло Е. використовувала теорію атрибуції, аналізуючи, як інтерпретація причин самотності може впливати на інтенсивність цього переживання та сприйняття його неминучості. Вона вказує, що самотність виникає у випадках, коли людина усвідомлює невідповідність між бажаним і фактичним рівнем соціальних контактів. Емпіричні дослідження, проведені Пепло Е., показують, що характерологічні, ситуативні та когнітивні фактори разом формують ризик розвитку самотності [59, 120].

У межах когнітивного підходу важливе місце посідають роботи В. Дерлеги і С. Маргуліса, які досліджували феномен самотності через призму інтимності та саморозкриття [20, 133]. Вони припускали, що соціальні відносини допомагають людині досягати різних життєвих цілей, а самотність виникає через відсутність соціального партнера, здатного підтримувати такі стосунки. Найбільш критичним, на їхню думку, є дефіцит інтимності, що позбавляє індивіда можливості для відвертого спілкування. В. Дерлега і С. Маргуліс також підкреслюють важливість збереження балансу між бажаним і досягнутим рівнями соціального контакту, де порушення цього балансу призводить до почуття ізоляції [20, 136].

Іншою важливою теоретичною концепцією є системний підхід, запропонований Н. Фландерсом. Він розглядає самотність як результат взаємодії багатьох рівнів впливу — від клітинного до глобального [31, 92]. Згідно з його теорією, самотність виконує роль механізму зворотного зв'язку,

що допомагає індивіду й суспільству регулювати оптимальний рівень соціальних контактів. Хоча Н. Фландерс визнає можливість патологічного характеру самотності, він також підкреслює її адаптивну функцію. Самотність може стимулювати перегляд міжособистісних стосунків і сприяти особистісному зростанню. Системний підхід розглядає поведінку як результат одночасного впливу внутрішньоособистісних і зовнішніх факторів із врахуванням їхньої динамічної взаємодії у часі [31, 97].

1.2. Вплив соціально-психологічного фактору на виникнення самотності

Аналізуючи феномен самотності у сучасному контексті, українські дослідники, спираючись на праці зарубіжних вчених, підкреслюють, що традиційні форми самотності залишаються актуальними, але в XXI столітті вона набула більш вираженого психологічного виміру, стаючи насамперед особистісним феноменом [60, 45]. Самотність сьогодні часто не залежить від фізичної ізоляції, а визначається внутрішнім станом особистості, її ставленням до себе та оточення.

Дослідники виділяють два основні типи самотності: зовнішню та внутрішню [4, 63]. Головним критерієм у їх розрізненні є почуття провини. Внутрішня самотність зумовлена особистими причинами, коли людина стає глядачем власного життя без активного втручання. Зовнішня самотність виникає, коли індивід усвідомлює власну роль у своїй ізоляції та вважає, що може змінити ситуацію: «я в змозі виправити становище». Вплив цих типів залежить від сприйняття особистістю своєї ситуації та пов’язаний із психологічними реакціями й оцінним ставленням до міжособистісних відносин [60, 48].

КравченкоЮ.О. на основі оцінки переживання самотності виділяють чотири типи:

- Позитивна внутрішня самотність — усамітнення для саморефлексії, творчості й відновлення ресурсів;
- Негативна внутрішня самотність — почуття безнадії та ізоляції без можливості змінити ситуацію;
- Позитивна зовнішня самотність — фізичне усамітнення для досягнення гармонії;
- Негативна зовнішня самотність — викликана втратою близьких або соціальними потрясіннями (смерть, розлучення) [33, 90].

З огляду на часові характеристики, в літературі Perlman D., Peplau L. A. виділяють такі типи самотності:

- Хронічна — тривалий період відсутності соціальних контактів;
- Ситуативна — виникає внаслідок стресових життєвих подій (втрата роботи, розлучення);
- Тимчасова (епізодична) — періодичні напади самотності, найпоширеніша форма [21, 128].

Важливо відрізняти самотність як тимчасовий настрій від активної самотності, яка стає свідомим вибором і способом життя. Людина може бути соціально активною, мати сім’ю та друзів, але все одно відчувати емоційну ізоляцію. Водночас усамітнення не завжди означає відчуття самотності [60, 50]. Це свідчить про неоднозначний зв'язок між соціальністю та самотністю, який потребує індивідуалізованого підходу в дослідженнях.

Сучасні психологічні дослідження, свідчать, що основною причиною самотності часто виступає дефіцит спілкування, який, своєю чергою, може мати внутрішні психологічні корені. Однією з таких причин є сором’язливість. Проте виникає питання: чи завжди сором’язливі люди є самотніми і чи завжди самотні особи є сором’язливими? Дослідники вказують, що сором’язливість — це насамперед страх перед соціальними контактами. Розрізняють дві її форми: хронічну (постійна, глибока) та

ситуативну (виникає в певних обставинах). Хоча хронічна сором’язливість може призводити до соціальної ізоляції, не кожна самотність зумовлена цим чинником [26, 82]. Деякі люди свідомо обирають усамітнення без негативних емоційних наслідків.

У випадках, коли сором’язливість переходить у хронічну форму, вона може стати причиною неврозу, що проявляється депресією й тривожністю, а згодом — хронічною самотністю [82, 117]. Проте не завжди сором’язливість корелює із самотністю: людина може відчувати себе комфортно у власному світі, уникаючи надмірних соціальних контактів. Зрештою, важливу роль у цьому процесі відіграє суб’єктивне сприйняття: ви відчуваєте себе самотнім настільки, наскільки вважаєте себе таким, незалежно від кількості контактів. Це підтверджують дослідження, які акцентують на тому, що сприйняття себе та ставлення інших до індивіда формують комплексне відчуття соціальної включеності або ізоляції [77].

Особливу увагу дослідники звертають на соціокультурний контекст. Дегуманізація сучасного суспільства, посилена постіндустріальними цінностями, масовою комп’ютеризацією та ринковою орієнтацією особистості, формує новий тип людини — "ринкову" (за Е. Фроммом), для якої головними цінностями стають авторитет, влада та матеріальні блага [33, 54]. Така людина перебуває у постійному страху втратити здобуте, що породжує внутрішню ізоляцію й відчуття самотності. Аналогічні тенденції спостерігаються й в українському суспільстві, де прагнення до матеріального благополуччя нерідко супроводжується емоційним спустошенням.

Суспільне сприйняття самотності також є важливим фактором. Наприклад, у багатьох культурах життя поза шлюбом може сприйматися як аномалія. Люди, які свідомо обирають усамітнення, нерідко стикаються з осудом і співчуттям, що часто маскує приховані почуття заздрощів або нерозуміння [47, 67]. Суспільство очікує від таких людей повернення до «нормального» способу життя, а пильна увага до їхнього приватного життя нерідко спричиняє у них почуття вимушеної самотності.

Суперечливість суспільної реакції виявляється у водночас співчутливому й осудливому ставленні: з одного боку, людей, які не «вписуються» у загальноприйняті соціальні норми, жаліють, а з іншого — заздрять їхній свободі. Ця подвійність впливає на психологічний стан таких індивідів, які, не відчуваючи самотності спочатку, згодом можуть почати її відчувати під тиском суспільних очікувань [77, 143].

Сучасні дослідження феномену самотності, проведені українськими вченими з урахуванням аналізу зарубіжних підходів (окрім російських), свідчать про багатогранність цього явища та його різні прояви залежно від статі, віку й особистісних особливостей [60, 67]. Розрізняють чоловічу й жіночу самотність, самотність старості та самотність молоді, але ключовим у розумінні цього феномена є відмінність між самотністю як властивістю особистості та самотністю як способом життя.

Важливо також розмежовувати поняття самотності та самоти (усамітнення). Перша, зазвичай, сприймається як проблема, пасивний стан ізоляції та відчуження, тоді як друга – як усвідомлена потреба у відокремленні для самопізнання та саморозвитку [4, 51]. Свідома самота є активним процесом спілкування з власним внутрішнім світом, що сприяє творчості, самобутності та індивідуальному розвитку. Через усамітнення людина досягає внутрішньої гармонії, що уможливлює більш повноцінну взаємодію з оточуючим світом [77, 98]. Саме завдяки цьому процесу з’являються нові ідеї у мистецтві, науці та техніці.

Самотність у сучасному контексті здебільшого сприймається як особистісне переживання з вираженим психологічним змістом. Вона характеризується унікальністю та індивідуальністю проявів, хоча певні її елементи є спільними для більшості людей. У.А. Садлер і Т.Б. Джонсон у своїх дослідженнях, проаналізованих українськими науковцями, а саме Кравченко Ю.О. стверджують, що основою переживання самотності є почуття глибокого занурення у власне "Я". Це переживання відображає розрив між внутрішнім світом людини та її соціальними зв’язками [34].

Згідно з феноменологічним підходом, життєвий світ особистості орієнтований на реалізацію чотирьох основних екзистенціальних можливостей [53, 79]:

1. Унікальність долі індивіда – прагнення до актуалізації природженого "Я" та власної неповторності.

2. Традиція і культура – цінності та ідеї, що формують світогляд особистості й допомагають інтерпретувати її досвід.

3. Соціальне оточення – організаційні стосунки, які визначають рольову поведінку та участь у соціальних групах.

4. Прийняття інших людей – можливість встановлення глибоких міжособистісних стосунків у форматі діалогу "Я-Ти".

Ці екзистенціальні можливості формують підґрунтя для появи очікувань, цінностей, досягнень і водночас тривог та конфліктів. Розвиваючи ідеї особистісного світу, У.А. Садлер і Т.Б. Джонсон запропонували класифікацію чотирьох типів самоти залежно від напрямків розвитку особистості:

- Космічна самота – усвідомлення власної незначущості у масштабах Всесвіту, що може викликати екзистенційну тривогу.
- Культурна самота – відчуття відчуженості через розрив із традиціями та культурними цінностями.
- Соціальна самота – ізоляція через відсутність належності до соціальних груп або спільнот.
- Міжособистісна самота – дефіцит глибоких особистісних стосунків, що перешкоджає емоційному обміну.

Кожен із цих вимірів пов’язаний із певними аспектами життєвого досвіду та може мати як негативні, так і позитивні наслідки для особистості. Усвідомлення природи власної самотності дає людині можливість не лише подолати деструктивні її прояви, але й використовувати усамітнення як ресурс для самореалізації.

Кожен тип самотності можна розглядати як форму самосвідомості, що свідчить про порушення життєво важливих зв'язків і відносин, які формують індивідуальний життєвий світ особистості. Виникнення самотності спричиняє стрес, що впливає на ключові сфери внутрішнього світу людини [27, 72]. Особливо гостра форма самотності позначає крах глибинних очікувань, пов'язаних із реалізацією життєвих можливостей, які особистість вважає основою свого буття. У цей момент людина усвідомлює втрату чогось надзвичайно важливого — того, у що вона вірила та на що сподівалася.

Космічний вимір самотності, як один із найскладніших, охоплює три основні форми самосприйняття [12, 60]:

1. Усвідомлення себе як цілісної реальності, що дозволяє людині відчути свою єдність із природою та Всесвітом.

2. Причетність до містичних аспектів буття, що передбачає прагнення до духовної глибини, релігійних переживань і пошуку сенсу життя.

3. Віра в унікальність власної долі або відчуття приналежності до значущих історичних подій чи глобальних цілей.

Космічна самотність виникає, якщо в людині виявляється бодай один із зазначених аспектів. Наприклад, у високоурбанізованих індустріальних суспільствах чимало людей відчувають відчуження від природи, що може призводити до емоційної ізоляції. Це особливо помітно серед тих, хто займається питаннями екології або прагне відновити гармонійні взаємини між людиною та навколишнім середовищем [78, 105]. Іноді це почуття не охоплює всю природу загалом, а стосується окремих її елементів: наприклад, людина може відчувати самотність через віддалення від землі або моря — об’єктів свого емоційного прив’язання.

Другою формою космічної самотності є втрата духовного зв’язку — стан, коли індивід відчуває розрив із Богом або глибинною сутністю буття. Такі переживання широко висвітлюються у філософській та релігійній літературі [89, 88]. Багато сучасних релігій визнають напругу самотності як

один із центральних мотивів звернення до віри, особливо в моменти життєвих криз.

Третій вид — самовідчуження, коли людина усвідомлює, що розвиток певної частини її особистості пригнічує інші сторони "Я". Це може проявлятися у конфліктах між раціональними прагненнями та емоційними потребами або в боротьбі між соціальними ролями та власними бажаннями [41, 81]. Іноді таке самовідчуження призводить до віри в те, що людина за своєю природою приречена на самотність, ізольованість не лише від інших, але й від самої себе.

Усі три форми космічного виміру самотності мають спільний знаменник — пошук сенсу буття та прагнення подолати відчуття розриву між особистістю й навколишнім світом.

Культурне вимірювання самотності проявляється у втраті зв’язку з рідними традиціями, мовою, цінностями та культурними нормами. Яскравим прикладом цього феномену є переживання емігрантів. Хоча міграція зазвичай здійснюється разом із близькими людьми, друзями чи членами родини, самотність виникає не через фізичну ізоляцію, а внаслідок відриву від культурної спадщини, яка раніше була невід’ємною частиною їхнього життя [7, 62]. Навіть у колі підтримуючих знайомих люди можуть відчувати глибоку емоційну ізоляцію через втрату знайомого культурного контексту. Це явище активно досліджується українськими вченими у контексті зарубіжних підходів, що вказують на його поширеність серед мігрантів у різних країнах [80, 114].

Культурна самотність характерна не лише для мігрантів. Її можна спостерігати у людей, які проживають у власній країні, але опинилися в умовах швидких соціокультурних змін. Зокрема, М. Гайдеггер у своїх працях (аналізованих вітчизняними дослідниками) зазначав, що у світі, де традиційні цінності руйнуються, а нові не встигають вкорінитися, людина починає відчувати відчуження від культури [66, 88]. Це особливо помітно в

суспільствах із радикальними змінами релігійних поглядів або політичних устроїв, де громадяни можуть втратити відчуття приналежності до спільноти.

Соціальне вимірювання самотності відображає стан, коли індивід втрачає зв'язок із важливими соціальними групами або не отримує очікуваного визнання від суспільства. Цей вид самотності проявляється як у формі ізоляції, так і у відчутті непотрібності чи відторгнення навіть у соціальному середовищі [38, 80].

Основні форми соціальної самотності:

1. *Ізоляція через виключення з групи*: ситуації соціального бойкоту, вигнання або вимушеного відсторонення (наприклад, після втрати роботи чи зміни місця проживання) позбавляють людину можливості брати участь у житті важливої для неї групи [81, 99].

2. *Невизнання з боку референтної групи*: навіть за умови фізичної присутності в колективі людина може відчувати самотність, якщо її досягнення, цінності або особистісні якості залишаються непоміченими. Це особливо характерно для підлітків, молодих фахівців та осіб у творчих професіях [53, 65].

3. *Соціальна маргіналізація*: до цієї категорії належать групи, які піддаються дискримінації за ознакою раси, етнічності, віку, статі чи сексуальної орієнтації. Представники таких груп можуть відчувати соціальне відторгнення навіть у відкритих спільнотах [79, 143].

4. *Втрата соціальної ролі*: літні люди, безробітні та мігранти часто втрачають можливість виконувати звичні соціальні функції, що призводить до самотності, особливо в умовах зниження соціальної активності [7, 67].

Фактори, що посилюють соціальну самотність у сучасному суспільстві:

- Поглиблення соціальної роз'єднаності через індивідуалізм і цифровізацію.
- Зростання соціальних очікувань та тиску з боку медіа, де успіх пов'язується з публічним визнанням.

- Розпад традиційних сімейних і громадських структур.
- Знецінення особистісних досягнень на фоні високої конкуренції [82, 94].

Соціальна самотність є серйозною проблемою, що впливає на психологічне здоров’я, знижуючи рівень життєвої задоволеності та підвищуючи ризики розвитку депресії й тривожних розладів [84, 83].

Міжособистісне вимірювання самотності тісно пов’язане з потребою людини у близьких соціальних стосунках і глибокому переживанні їх відсутності. Для багатьох людей самотність насамперед асоціюється з пристрасним бажанням не бути наодинці та усвідомленням неможливості задовольнити цю потребу [Гриценко, О. В. Міжособистісна самотність: чинники, 74]. Саме тому питання самотності вивчалося переважно в контексті міжособистісної взаємодії, особливо в аспекті емоційних і дружніх стосунків. Відсутність таких контактів дослідники часто називають психологічною або емоційною самотністю.

Сучасні дослідження виділяють два основних напрями вивчення цього виміру самотності:

1. Ситуаційні чинники виникнення самотності. До найпоширеніших причин належать: відсутність шлюбного або сексуального партнера, розрив у стосунках, відсутність близьких друзів, переїзд, зміна місця роботи чи навчання, хвороби та часті зміни соціального середовища. Факторний аналіз емоційних станів показує, що міжособистісна самотність викликає відчай, безпомічність, покинутість і втрату надії [35, 81].

2. Особистісні характеристики, що впливають на відчуття самотності.

Певні риси характеру можуть сприяти виникненню чи поглибленню самотності. Серед них виділяють:

— низьку самооцінку;

— сором’язливість і соціальну тривожність;

— егоцентризм і емоційну відстороненість;

— ворожість і конфліктність;

— тенденцію до саможаління та уникання близьких стосунків [84, 95].

Ці особистісні особливості перешкоджають встановленню емоційно насичених контактів, навіть якщо навколо людини є близькі чи друзі. Виникає ситуація, коли зовнішні обставини втрачають значення: людина відчуває себе самотньою незалежно від кількості знайомих або сімейного статусу [66, 97].

Інтегральною складовою міжособистісного виміру самотності є потреба у розумінні й прийнятті. Відчуття "мене розуміють" виникає лише тоді, коли інша людина не просто знає про причини наших переживань, але й приймає їх як безумовну цінність [52, 68].

Виділяють три рівні соціальних ролей, які безпосередньо впливають на відчуття осмисленості життя і, відповідно, на самотність:

1. *Близькі міжособистісні стосунки*: найглибше переживання прийняття ми очікуємо від партнерів, друзів чи членів родини. Пошук "людини, яка зрозуміє без слів" є універсальним, а її втрата часто призводить до гострої психологічної ізоляції.

2. *Рольова взаємодія в соціальних групах*: на цьому рівні важливим є прийняття у колективах, де людина виконує певні соціальні ролі (співробітник, студент, член громади). Відсутність визнання в таких групах формує потребу в належності і загострює відчуття самотності [11, 56].

3. *Соціальне прийняття в ширшому контексті*: це рівень, на якому формується сприйняття особистої цінності в суспільстві загалом. Невизнання соціального внеску чи знецінення особистості призводять до психологічного відчуження [35, 85].

Цікаві дані, які стосуються схильності до самотності залежно від типу особистості, були отримані групою вчених Каліфорнійського університету під керівництвом Е. Сігельмана. Серед характеристик, що найбільш негативно впливають на психологічну адаптованість, вони виділили: відчуття

себе невезучим, жалість до себе, схильність до подавленості; бажання триматися від людей на відстані та уникати близького спілкування; брехливість, ненадійність, ворожість до інших, схильність приписувати свої почуття та мотиви іншим.

Українські психологи Є. І. Головаха і Н. В. Паніна, доповнюючи цей перелік особистісних характеристик, потенційно пов'язаних із переживанням самотності, виділили таку рису як конфліктність, тобто схильність загострювати не лише конфліктні, а й складні ситуації людських контактів [69]. Ці психологічні особливості не лише ускладнюють спілкування, але й перешкоджають встановленню інтимно-особистісних стосунків, що важливо для прийняття людини іншою як особистості.

Відсутність такого типу міжособистісних відносин часто переживається індивідом як самотність. Донченко О. І. та Яковенко Н. М. зазначають, що недостатність суб'єктивної осмисленості та значущості буття на особистісному рівні може або компенсуватися, або, навпаки, посилюватися особливостями соціального статусу індивіда та його міжособистісних стосунків у соціальних структурах і групах [18; 76].

1.3. Вікові особливості феномену самотності

Проблема самотності має різні прояви та значення на кожному етапі життя людини. Її вплив на особистість змінюється залежно від віку та рівня психологічного розвитку [10, 82]. В дитинстві, зокрема у немовлят, специфічних проявів самотності як усвідомленого почуття не спостерігається. Однак численні дослідження засвідчують, що ізоляція у цей період може призвести до серйозних психологічних і фізіологічних порушень.

Так, у немовлят до 12 місяців розлучення з матір’ю (наприклад, під час госпіталізації) здатне спричинити явище госпіталізму: малюк стає апатичним, тривожним, відмовляється від їжі, перестає гратися, втрачає вагу

й демонструє порушення сну [85, 143]. При тривалій ізоляції (1-2 місяці) дитина може втратити інтерес до оточення, її соціальний контакт з дорослими стає ускладненим, а інколи — повністю припиняється. Подібні стани значно гальмують психічний і фізичний розвиток, знижуючи імунітет і загальну життєздатність [85, 75].

Однак для дитини важливою є не лише фізична присутність дорослого, але й емоційна взаємодія. Задоволення потреби у любові, турботі й увазі сприяє формуванню базової довіри до світу – психологічного утворення, яке є фундаментом для розвитку впевненості у собі, ініціативності та здатності будувати глибокі стосунки в майбутньому [50, 69]. За відсутності такого досвіду соціалізація дитини значно ускладнюється.

Цікаво, що як надмірна опіка, так і емоційна холодність з боку батьків можуть мати однаково негативні наслідки. У першому випадку дитина не отримує можливості розвивати самостійність, що ускладнює її адаптацію до соціуму. У другому – вона може формувати почуття відчуження й емоційної ізоляції, що призводить до труднощів у встановленні соціальних зв’язків.

Вікові етапи розвитку самосвідомості і самотності:

- 2,5–3 роки: у цьому віці дитина вступає у період активного розвитку самосвідомості. Формується потреба в автономії та самостійній діяльності. Хоча прагнення до усамітнення може виглядати як відчуження, воно часто є частиною нормального процесу індивідуалізації [6, 85].
- Дошкільний вік: з’являється почуття "самоти" – усвідомлення себе як окремої особистості з власними думками і переживаннями. Паралельно може виникати емоційне відчуження від дорослих, яке проявляється у двох формах:

— *Самота* – усамітнення, яке сприймається як позитивна можливість пізнати себе.

— *Самотність* – негативне переживання ізоляції, пов’язане з браком уваги чи підтримки [54, 72].

Попри те, що дитяча самотність має свої вікові нюанси, у своїй суті вона близька до дорослого досвіду самотності. В обох випадках це пов’язано із пошуком розуміння, прийняття і бажанням бути значущим для інших.

Як і дорослі, діти можуть відчувати самотність, коли їхні потреби у спілкуванні не задовольняються. Вони переживають почуття непотрібності, покинутості та туги, що часто супроводжуються психосоматичними симптомами [6, 78]. Важливо розуміти, що дитяча самотність потребує такого ж співчуття й уваги, як і самотність дорослих.

Дошкільники рідко усвідомлюють причини своєї ізоляції, тоді як молодші школярі починають частково розуміти, чому вони залишаються без друзів. Згідно з дослідженнями, проведеними в Україні на основі аналізу закордонних підходів (зокрема Х. Саллівана) [61, 89], діти цього віку особливо потребують дружби з однолітками. Їхня самотність часто зумовлена відсутністю близьких друзів чи невключеністю у референтну групу.

Категорії дітей без друзів

Зік Рубін, чиї ідеї були детально розглянуті українськими дослідниками Кравченко, Ю. О. [40, 83], виділяє три основні категорії дітей, які стикаються з проблемою самотності:

1. Діти з недостатніми соціальними навичками. Їм важко заводити й підтримувати дружні стосунки через брак умінь спілкування. Для налагодження контактів дитина повинна навчитися приєднуватися до групових ігор, виявляти доброзичливість, чутливість і вміння вирішувати конфлікти [54, 70]. Хоча більшість дітей засвоюють ці навички, спостерігаючи за поведінкою однолітків, іноді потрібна допомога дорослих – від простих пояснень до спеціалізованих психологічних програм.

2. Діти, які втратили друзів через зміну соціального середовища. Переїзд або перехід до іншої школи призводять до втрати звичного кола спілкування, що викликає почуття самотності, депресію та тривогу.

Особливо складно адаптуватися старшим дітям, оскільки сформовані групи рідко відкриті до новачків.

3. Діти, що переживають поступову соціальну ізоляцію. Розрив дружби рідко є взаємним; зазвичай один друг припиняє спілкування, залишаючи іншого в ролі покинутого. Діти рідко можуть самостійно подолати такі конфлікти, що часто призводить до значних емоційних криз.

Хоча прямих даних про те, як дитячі дружби впливають на соціальну адаптацію, недостатньо, дослідження свідчать про тривалий вплив досвіду самотності в дитинстві [84, 98]. Якщо дитина вчиться долати відчуття ізоляції, вона ймовірніше краще справлятиметься з подібними ситуаціями у дорослому житті.

Роль батьківських стосунків у формуванні відчуття самотності.

Наявність теплих і підтримуючих стосунків із батьками знижує ризик глибокої самотності у середньому віці [61, 102]. Найменш уразливими є дорослі, які в дитинстві мали довірливі взаємини з батьками. Навпаки, конфліктні стосунки або відсутність одного з батьків пов’язуються з вищим рівнем самотності. Особливо впливовим є досвід розлучення батьків: чим молодшою була дитина під час розлучення, тим більша ймовірність самотності у зрілому віці [90, 195]. Респонденти, які пережили розлучення до 6 років, демонструють найвищий рівень емоційної ізоляції.

Психолог Е. Еріксон наголошував, що будь-які зміни в оточенні молодших школярів є особливо травматичними, оскільки в цей період діти вразливі до порушень своєї психологічної рівноваги. Дослідження Д. Валлерштейн і Д. Келлі підтверджують це, вказуючи, що майже половина дітей молодшого шкільного віку після розлучення батьків демонструють моделі суперечливої поведінки, знижену самооцінку і труднощі у стосунках з однолітками [90,198].

Юнацький вік є критичним періодом у формуванні особистості, коли питання самотності набуває особливої гостроти. Переживання самотності в цей час пов’язане з пошуком самовизначення, потребою визнання та

встановленням близьких стосунків [9, 85]. Проте протиріччя між бажанням дорослішати та обмеженнями, що їх висувають дорослі, часто породжують відчуття відчуження. Батьки нерідко прагнуть утримати підлітка в межах залежної поведінки, не визнаючи його прагнення до автономії, що призводить до конфліктів і посилює емоційну ізоляцію [51, 78].

Окрім сімейних стосунків, важливою є роль ровесників у розвитку особистості. Юнаки намагаються реалізувати почуття дорослості через дружбу та перше кохання, що дозволяє їм засвоїти соціальні норми та оцінити власні можливості. Невдачі в цих сферах можуть спричинити кризу і викликати суб'єктивне відчуття самотності. І хоча деякі дослідники стверджують, що юнацька самотність має поверхневий характер, українські вчені, аналізуючи закордонні підходи, вважають, що вона має глибокі психологічні наслідки та потребує належної уваги [64, 101].

Кравченко Ю. О. визначає Основні фактори виникнення самотності у старшокласників [39, 89]:

1. Сімейні стосунки. Недостатня підтримка з боку батьків, надмірний контроль або відсутність розуміння стають першочерговими причинами емоційного відчуження. Дослідження показують, що теплі сімейні стосунки зменшують ризик самотності, тоді як конфліктні — навпаки, його посилюють.

2. Соціальне оточення. У юнацькому віці особливо важливою стає дружба з однолітками. Її відсутність або розрив дружніх стосунків можуть спричинити емоційну кризу. Підлітки, які не знаходять підтримки в шкільному середовищі, нерідко відчувають ізоляцію та депресію.

3. Примусовий контакт та соціальна перевантаженість. Сучасне життя передбачає постійні соціальні взаємодії – у школі, громадських місцях, транспорті. Проте ці поверхневі контакти рідко задовольняють потребу в глибокому спілкуванні. Підліток, занурений у масу людей, може відчувати себе ще більш ізольованим, адже йому важко зосередитись на індивідуальній особистості серед натовпу.

Юнацький вік характеризується посиленим егоцентризмом – прагненням до визнання власної унікальності при одночасному нерозумінні потреб інших. Юнаки часто потребують постійної уваги, і якщо ця потреба не задовольняється, вони можуть втратити інтерес до встановлення глибоких стосунків. Це призводить до погіршення міжособистісної взаємодії та посилення переживання самотності [51, 83].

Важливою соціальною проблемою є зв'язок між самотністю та суїцидальною поведінкою у підлітковому віці. Дослідження показують, що самогубства є однією з провідних причин смертності серед старшокласників. У більшості випадків суїцидальні спроби є «закликом про допомогу» та проявом глибокої емоційної ізоляції [90].

Під кінець юнацького віку відбувається перехід до самоуправління і формування стабільної особистісної структури. Однак навіть із формуванням зрілої ідентичності залишається потреба в усамітненні для саморефлексії й особистісного зростання. Водночас наявність глибоких стосунків та уміння розуміти інших стають основою для формування здорових міжособистісних зв'язків у дорослому житті [9, 91].

Середній вік, який зазвичай охоплює період від 25 до 60 років, характеризується активним розгортанням уже сформованих особистісних структур, реалізацією життєвих планів і пошуком стабільності в професійній, соціальній та особистій сферах [14, 100]. Цей етап життя передбачає активну участь у суспільному житті, побудову міцних міжособистісних стосунків, виховання дітей та досягнення кар'єрних цілей. Самотність у цьому періоді не є типовим феноменом, однак певні фактори можуть призвести до її виникнення.

За результатами досліджень Ю. Швалба та О. Данчевої, лише 15% респондентів віком від 20–25 до 40–45 років зазначили, що досить часто відчувають самотність [73, 188]. Основною причиною такого явища є те, що більшість людей у середньому віці активно реалізують свої життєві цілі та плани, що знижує ймовірність виникнення відчуття ізоляції. Проте,

самотність може з’явитися, якщо людина не досягає бажаного у значущих для себе сферах – професії, сімейному житті чи соціальних стосунках.

Основні причини самотності у середньому віці

1. Професійна нереалізованість. Нездатність досягти професійних цілей, невдоволення кар’єрою або вимушена зміна професії через звільнення чи вичерпання професійного ресурсу можуть викликати емоційну ізоляцію [36, 107]. Особливо критичним є усвідомлення втрачених можливостей у минулому, що формує ретроспективне відчуття нереалізованості.

2. Сімейні труднощі та соціальна ізоляція. Розлучення, конфлікти у шлюбі або відсутність партнерських стосунків можуть призводити до самотності, особливо у людей віком від 35 до 50 років, коли підтримка з боку сім’ї стає особливо важливою [16, 152]. Втрата друзів через переїзди або зміни соціального кола також посилює це відчуття.

3. Проблеми у сфері батьківства. Зрілий вік часто пов’язаний із вихованням дітей, але вихід дітей із сімейного гнізда ("синдром порожнього дому") може призвести до почуття покинутості та втрати життєвої мети [49, 115].

4. Зміни в соціальному оточенні та втрата близьких. Смерть друзів чи родичів, особливо у другій половині середнього віку, стає значущим чинником емоційної ізоляції [90, 200].

Криза середнього віку часто супроводжується ретроспективною оцінкою минулого. У цей період людина порівнює свої досягнення з первинними очікуваннями та планами, що може або зміцнити почуття задоволення, або викликати розчарування. Проте варто зазначити, що невдача в одній сфері (наприклад, професійній) може компенсуватися успіхами в інших (наприклад, у сімейному житті чи творчості) [62, 119].

Серед ефективних способів подолання самотності у середньому віці дослідники виділяють [36, 111]:

— Розвиток соціальних контактів: участь у громадських організаціях, волонтерстві, клубах за інтересами [80, 146].

— Підтримка сімейних і дружніх стосунків: регулярне спілкування з близькими та друзями.

— Пошук нових цілей і хобі: розвиток творчих здібностей або нових навичок.

Професійна переорієнтація: у разі незадоволення кар'єрою – спроби знайти нові напрямки діяльності.

Хоча зрілий вік загалом асоціюється з активною реалізацією життєвих планів і стабільністю, ризик виникнення самотності все ж існує, особливо в разі невдач у професійній, особистісній чи соціальній сферах. Важливими чинниками профілактики цього стану є активна соціальна взаємодія, переосмислення цінностей та підтримка гнучкості у досягненні життєвих цілей.

Традиційно вважалося, що старість – це період найвищого ризику переживання самотності через погіршення здоров'я, звуження соціальних контактів, зниження матеріального рівня життя та зростаючу залежність від інших [14, 120]. Проте сучасні дослідження, проведені українськими науковцями на основі аналізу західних підходів, спростовують цю точку зору. Багато дослідників наголошують, що самотність є більш поширеною проблемою серед молоді, ніж серед людей похилого віку.

Попри втрату друзів та знайомих через природні причини, більшість психічно та фізично здорових літніх людей здатні відновлювати соціальні зв'язки, налагоджуючи нові контакти або поглиблюючи спілкування з наявним оточенням [63, 133]. Вони часто мають менше контактів, ніж у молодості, але відзначають більше задоволення від існуючих дружніх відносин. Це пов'язано з переорієнтацією на якість спілкування, а не на його кількість [37, 140].

Зниження соціальної активності у похилому віці, як свідчать дослідження, пов’язане не стільки з віком, скільки з такими чинниками, як:

- фізична слабкість;
- когнітивні порушення;
- емоційні розлади (депресія, тривожність);
- фінансові труднощі [17, 178].

Інтерес викликає те, що літні респонденти демонструють вищу самооцінку порівняно з молодшими людьми. Вони частіше відчувають емоційну незалежність і менше опікуються питаннями свободи чи наявністю романтичних стосунків. З віком спадає заклопотаність соціальним визнанням, поступово зменшуються прояви нудьги та депресії, що значно знижує напруження відчуття самотності

Разом з тим, слід пам’ятати, що самотність – це суб’єктивний досвід, який тісно пов’язаний із життєвими установками людини. Зазвичай життєва позиція, сформована впродовж життя, у старості стає більш вираженою. Люди, які звикли до активного соціального життя і конструктивного ставлення до труднощів, рідше страждають від самотності [13, 123]. Натомість ті, хто у молодості тяжіли до замкненості, з віком схильні до ізоляції.

Психологічна старість символізує усвідомлення завершення життєвого шляху. У цей період людина підбиває підсумки свого життя, переосмислює досягнення й втрати. Самотність у цьому віці найчастіше є наслідком особистих установок і ставлення до прожитого досвіду. Ті, хто знаходять сенс у родинних стосунках, хобі чи волонтерстві, рідше стикаються з почуттям ізоляції, тоді як особи з негативним ставленням до минулого схильні до переживання відчуження.

Старість не обов’язково є періодом глибокої самотності. Хоча соціальні втрати та фізичні обмеження можуть підвищувати ризик ізоляції, багато літніх людей зберігають задоволення від спілкування, демонструють емоційну незалежність і знаходять нові сенси життя. Ключовими чинниками

залишаються життєва позиція, психоемоційний стан та можливості для соціальної активності.

1.4. Мотиваційні детермінанти виникнення самотності у жінок середнього віку в умовах воєнного стану

Самотність у жінок середнього віку є складним соціально-психологічним феноменом, що формується під впливом особистісних, соціально-економічних і мотиваційних чинників. Особливо гостро ця проблема виявляється в умовах воєнного стану, коли традиційні соціальні структури порушуються, а стабільність життєвих обставин руйнується. Дослідження свідчать, що в таких умовах жінки середнього віку стикаються з підвищеною вразливістю до самотності через втрату соціальної підтримки, зміни у сімейних ролях та відсутність можливостей для самореалізації [29; 88].

Війна радикально змінює звичний ритм життя, посилюючи соціальну ізоляцію та психологічний стрес. Дослідження українських науковців, зокрема Петренко О. В. [65] показують, що жінки середнього віку у зоні бойових дій або ті, що були змушені покинути свої домівки, частіше зазнають хронічної самотності, яка пов’язана з втратою близьких, розривом соціальних контактів та відчуттям невизначеності щодо майбутнього. Kruger, H., Silva, P. звертають увагу на те, що значний вплив мають і економічні труднощі, оскільки втрата роботи та фінансової стабільності збільшує ризик емоційного вигорання та соціальної ізоляції [86].

В умовах воєнного конфлікту жінки середнього віку нерідко опиняються в ролі основних утримувачів сім’ї, що підвищує навантаження та збільшує ризик виникнення тривожності. Мотиваційні фактори самотності посилюються під час переїзду, вимушеного переселення або втрати соціального статусу, що характерно для жінок-біженок [83].

Науковці виділяють основні мотиваційні чинники самотності у жінок середнього віку, зокрема:

1. *Потреба у визнанні та самореалізації* - жінки середнього віку прагнуть реалізувати себе у професійній сфері та родинному житті. В умовах воєнного стану ці можливості часто обмежуються, що викликає фрустрацію й почуття непотрібності [88].

2. *Страх втрати близьких і емоційна вразливість* - війна загострює страх за життя рідних. Це підсилює емоційну ізоляцію, коли жінки уникають спілкування, боячись отримати нові травми [28].

3. *Мотиваційний конфлікт між потребою у близькості та страхом відторгнення* - цей внутрішній конфлікт особливо яскраво проявляється у жінок, які втратили своїх партнерів чи близьких друзів під час війни [23].

4. *Потреба у соціальній підтримці* - за даними досліджень, 62% жінок середнього віку у прифронтових зонах відчувають дефіцит підтримки з боку громади та родини [65].

5. *Прагнення стабільності й безпеки* - порушення звичних життєвих структур і постійна загроза для життя створюють хронічний стрес, що посилює ізоляцію та самотність [29].

6. *Підвищене прагнення до прийняття* - жінки шукають підтримки в родині, серед друзів або в нових соціальних колективах, однак війна часто обмежує можливість налагодити стосунки [23].

7. *Зростання страху відторгнення* - переїзд на нове місце чи втрата соціального статусу викликають побоювання стати ізольованими [28].

8. *Агресивність і ворожість* - хронічний стрес і травматичний досвід можуть посилювати негативні емоції, що призводять до конфліктів і подальшої ізоляції [23].

Характерні мотиваційні типи самотності у жінок середнього віку в умовах війни.

За результатами опитувань Liu, S., Chen, H., Zhao, Y. [87], можна виділити такі мотиваційні типи самотності:

- *Залежний тип*: посилена потреба у підтримці та схильність до емоційної залежності від оточення.
- *Компенсаторний тип*: заміна соціальних контактів надмірною зайнятістю на роботі чи волонтерством.
- *Інтровертований тип*: бажання усамітнитися через втому від соціальних контактів.
- *Тривожний тип*: прагнення спілкування поєднується зі страхом бути покинутою.
- *Аффілятивний тип*: сильне бажання належати до спільноти, проте невпевненість у своїй значущості ускладнює встановлення контактів.

Війна як соціокультурне явище викликає не лише фізичні втрати, але й глибокі психологічні зміни у свідомості особистості. Згідно з дослідженнями Левченко І. Г. [45] жінки середнього віку в умовах війни стикаються з трьома ключовими видами втрат:

— *соціальною* - втрата статусу й ролі у суспільстві;

— емоційною - втрата близьких;

— ціннісною - втрата життєвих орієнтирів.

Багато з них змушені адаптуватися до нових ролей, наприклад, ставши єдиними годувальниками у сім'ї, що підвищує рівень стресу [45].

Особливу увагу Johnson, R., Alvarez, D. War приділяють питанню вимушеної міграції. Для багатьох жінок середнього віку переїзд за межі рідного міста чи країни стає фактором, що підсилює самотність через мовний бар'єр, культурні відмінності й утрату соціального оточення При цьому мотиваційний аспект адаптації полягає у пошуку нових контактів, спільнот та форм самореалізації навіть у складних умовах [83].

Важливим мотиваційним детермінантом є також рольова амбівалентність. Жінки середнього віку, особливо в умовах воєнного стану, часто переживають суперечливі емоції: з одного боку, прагнення забезпечити

стабільність для сім’ї, з іншого – особисті потреби у підтримці та відпочинку. Коли соціальні мережі руйнуються, жінки втрачають важливі джерела емоційного підкріплення, що посилює відчуття ізольованості.

РОЗДІЛ 2.
ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПЕРЕЖИВАННЯ САМОТНОСТІ ЖІНКАМИ СЕРЕДНЬОГО ВІКУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

2.1. Методи, методика і процедура дослідження

Згідно мети та гіпотези нашого дослідження нами було проведене емпіричне дослідження щодо визначення особливостей переживання самотності жінками середнього віку в умовах воєнного стану.

До вибірки увійшли 40 жінок середнього віку (35–50 років), які проживають у регіонах України, що зазнали впливу воєнних дій. Серед них 60% були вимушено переміщеними особами, 25% – жінками, які втратили близьких або пережили руйнування житла, та 15% – тими, хто залишився у зонах бойових дій. Освіта респонденток варіювалася: 40% мали вищу освіту, 35% – середню спеціальну, а 25% – середню загальну. Професійна зайнятість: 50% – тимчасово безробітні, 30% – зайняті у сфері соціального захисту чи волонтерства, 20% – працюють дистанційно.

Критеріями включення були: вік, проживання в Україні під час воєнного стану. Опитування проводилося добровільно та конфіденційно у співпраці з місцевими соціальними службами та громадськими організаціями.

У нашому теоретичному дослідженні було виокремлено низку мотиваційних факторів, що можуть впливати на відчуття самотності у жінок середнього віку. Серед них: прагнення до прийняття, страх відторгнення, мотиваційна агресивність та ворожість. Для вивчення впливу цих мотивів на самотність ми використали комплекс діагностичних методик:

1. Опитувальник «Самотність» (UCLA Loneliness Scale) – для оцінки рівня самотності у досліджуваних.

2. Тест мотивації аффіляції А. Мехрабяна – для визначення рівня прагнення до прийняття та страху відторгнення.

3. Особистісний опитувальник Басса-Даркі – для діагностики агресивних і ворожих тенденцій.

Характеристика методик та обґрунтування їх вибору

1. **Шкала самотності UCLA (UCLA Loneliness Scale)**

Ця шкала є одним із найпопулярніших інструментів для вимірювання суб'єктивного відчуття самотності. Вона була розроблена Д. Расселом і адаптована для українського контексту Ковальчук Л. у 2023 р.. Шкала включає 20 тверджень, половина яких має позитивну, а половина – негативну спрямованість. Кожен пункт оцінюється за чотирибальною шкалою: від «ніколи» до «часто».

При відборі тверджень для шкали враховувалися коефіцієнти кореляції з індексом самовіднесення до групи самотніх, причому всі відібрані пункти мали коефіцієнт понад 0.40. Надійність модифікованої шкали, підтверджена коефіцієнтом альфа Кронбаха, склала 0.94. Результати досліджень показали значну кореляцію шкали UCLA з іншими методами оцінки емоційного стану. Зокрема, Солано (1980) зазначає кореляцію 0.74 між шкалою UCLA та інструментом Бредлі, а Еллісон і Пелутціан (1979) виявили кореляцію 0.72 з їхньою спрощеною шкалою самотності.

З метою зручності та ефективності в нашому дослідженні було використано скорочений варіант шкали UCLA, що містить 4 твердження (2 позитивних і 2 негативних). Коефіцієнт надійності для цього варіанту склав 0.75. Методика є простою у використанні та забезпечує швидке виявлення рівня самотності серед опитаних жінок.

2. Тест мотивації афіляції (ТМА) А. Мехрабяна

ТМА дозволяє досліджувати мотиваційну структуру особистості у контексті прагнення до соціальної взаємодії та уникнення відторгнення. Афіляція визначається як потреба у спілкуванні, емоційній близькості та соціальній підтримці. У цьому дослідженні афіляція розглядається крізь

призму двох основних аспектів: прагнення до прийняття (СП) та страх відторгнення (СВ). Опитувальник складається з 62 тверджень, які оцінюються за семибальною шкалою: від -3 («абсолютно не погоджуюсь») до +3 («повністю погоджуюсь»).

ТМА було обрано завдяки його високій валідності та здатності виявляти як позитивну (афілятивну) мотивацію, так і тривожність у соціальних контактах. За результатами тест-ретесту надійність шкал склала: СП – 0.89, СВ – 0.92. Система дозволяє виділяти чотири типи поєднання мотивацій:

1. *Високий СП – високий СВ:* внутрішній конфлікт між потребою в соціальній близькості та страхом відторгнення;
2. *Високий СП – низький СВ:* активне прагнення до контактів без вираженої тривоги;
3. *Низький СП – високий СВ:* уникнення соціальних контактів через страх відторгнення;
4. *Низький СП – низький СВ:* байдужість до соціальних контактів.

3. **Особистісний опитувальник Басса-Даркі**

2. Для дослідження мотиваційної агресивності та ворожості у жінок середнього віку було обрано опитувальник Басса-Даркі (Buss-Durkee Hostility Inventory), який є однією з найбільш визнаних і поширених закордонних методик у сфері психологічної діагностики агресії. Цей інструмент було розроблено А. Бассом і А. Даркі у 1957 році з метою комплексного дослідження різних форм агресивної поведінки та ворожості. Його було адаптовано для українських умов із врахуванням культурних особливостей (Петренко В.Л. у 2024 р.).

Первинна версія опитувальника складалася зі 105 тверджень, однак для підвищення його ефективності та зручності використання було розроблено скорочений варіант із 75 питань. Формулювання запитань було спеціально підібране так, щоб мінімізувати вплив соціальної бажаності та захисних реакцій респондентів. Це досягалося за допомогою таких стратегій:

1. *Припущення про наявність агресії* - запитання були сформульовані так, ніби агресивна поведінка вже відбувається (наприклад: «Коли я злюсь, я використовую грубі слова»).

2. *Надання виправдання агресії* - питання передбачають можливість раціоналізації агресивної поведінки (наприклад: «Люди, які часто провокують мене, заслуговують на жорстку відповідь»).

3. *Використання соціально прийнятних формулювань* - формулювання деяких тверджень дають можливість респондентам відчути себе виправданими у своїй реакції (наприклад: «Якщо мене першим образять, я відповім тим самим»).

Опитувальник містить вісім субшкал, кожна з яких спрямована на виявлення окремих проявів агресивності та ворожості:

1. *Фізична агресія* - вираження агресії через фізичні дії проти інших людей.

2. *Непряма агресія* - проявляється через сарказм, поширення чуток чи непрямі прояви злості.

3. *Схильність до роздратування* - готовність реагувати грубістю або різкістю навіть при незначних подразниках.

4. *Негативізм* - опозиційна поведінка, спрямована проти правил чи авторитетів, що може варіюватися від пасивної незгоди до активного спротиву.

5. *Образа*- схильність до заздрості, злопам'ятності та ненависті, особливо у відповідь на уявні або реальні образи.

6. *Підозрілість* - недовіра до людей, очікування ворожих намірів з боку оточуючих.

7. *Вербальна агресія* - схильність виражати негативні емоції через слова (лайка, крики, образи).

8. *Почуття провини* - усвідомлення своїх помилок, схильність до самозвинувачення та розкаяння.

З метою комплексного аналізу агресивної поведінки обчислювалися два інтегральні індекси:

- *Індекс агресивності:* сума балів за шкалами фізичної агресії, непрямої агресії та вербальної агресії.
- *Індекс ворожості:* сума балів за шкалами підозрілості та образи.

Опитувальник Басса-Даркі було обрано через його високу надійність та валідність. Коефіцієнт внутрішньої узгодженості (альфа Кронбаха) для різних шкал коливається в межах 0.75–0.89, що свідчить про стабільність результатів. Дана методика також демонструє стійкість у повторних вимірюваннях, що було підтверджено тест-ретестом з інтервалом у чотири тижні.

Опитування проводилось в індивідуальній формі. Перед його початком респондентам надавали усну інструкцію такого змісту:

«Ми просимо вас оцінити низку тверджень, що стосуються ваших звичок, думок і емоційних реакцій у різних життєвих ситуаціях. Ваші відповіді залишатимуться конфіденційними й використовуватимуться лише для наукових цілей. Біля кожного твердження поставте «+» (якщо погоджуєтесь) або «–» (якщо не згодні). Нам важливо, щоб ви відповідали чесно та не пропускали жодного питання.»

Така форма інструкції сприяла зниженню тривожності у респондентів та забезпечила високу достовірність відповідей.

Переваги методики

- Комплексний підхід до вивчення агресивності як багатокомпонентного явища.
- Зручність використання та зрозумілість формулювань для респондентів.
- Можливість виявлення прихованих агресивних тенденцій навіть у соціально прийнятній поведінці.

Вибір саме цієї методики був зумовлений її ефективністю у дослідженнях, де важливо виявити як відкриті, так і латентні прояви агресії та ворожості. З урахуванням особливостей вибірки — жінок середнього віку, які зазнали впливу воєнного стану.

2.2. Результати дослідження та їх інтерпретація

На першому етапі дослідження було проведено діагностику рівня самотності та внутрішніх мотиваційних чинників (прагнення до прийняття, страх відторгнення, мотиваційна агресивність і ворожість) із використанням вказаних методик. Опитування проводилося в індивідуальній формі у співпраці з соціальними службами та громадськими організаціями, що опікуються жінками, постраждалими від війни.

Усі три методики було застосовано протягом двох тижнів для кожного респондента у комфортних та безпечних умовах. В процесі збору даних з’ясувалося, що частина жінок не завершила виконання певних методик або пропустила деякі питання. Для підвищення достовірності результатів ми відібрали лише ті анкети, де були повністю заповнені всі три опитувальники. У підсумку, для подальшого аналізу було обрано 40 протоколів, що становить репрезентативну вибірку для дослідження.

Другий етап передбачав стандартизацію отриманих результатів за кожною методикою. Для цього ми визначили рівні високих, середніх і низьких показників. Це дозволило коректно інтерпретувати отримані дані та порівняти результати між собою.

Наступний етап нашої роботи полягав у статистичній обробці результатів. Зміст такої обробки включав визначення коефіцієнту кореляції між методиками, які були проведені нами, а саме: між шкалою вимірювання самотності UCLA, тестом мотивації аффіляції та Басса - Даркі. Для цього ми користувались коефіцієнтом кореляції Пірсона (Rxy), який визначає частоту відповідності між шкалами x і y. Даний коефіцієнт підходить до наших досліджень у зв'язку з тим, що у нас інтервальні шкали, для визначення взаємозв'язку між якими беруть Rxy. Таким чином, ми обгрунтували використання коефіцієнту кореляції Пірсона, який вираховується за формулою:

$$R_{xy} = \frac{\sum_{i=1}^{n} [(X_i - \bar{X})(Y_i - \bar{Y})]}{n \delta_x \delta_y}$$, де

Де Xi і Yi - порівнювані кількісні ознаки; n - число порівнюваних спостережень; δx і δy - стандартні відхилення у співставлених рядах.

Оцінити цей коефіцієнт, тобто вирішити питання про достовірність кореляційних зв'язків можна за t-критерієм Ст'юдента. Після цього вирішується питання про достовірність зв'язку по таблицях. Вирахувати значення коефіцієнта Rxy можна, зробивши його попередню оцінку. Якщо Rxy < 0.7 - середній; 0.7 < Rxy < 1 - високий. Вище зазначений коефіцієнт ми використали для перевірки наявності певного взаємозв'язку між рівнем вираження самотності та внутрішніми мотивами (прагненням до прийняття, страхом відторгнення, мотиваційною ворожістю та агресивністю).

Результати аналізу відповідей по опитувальнику «Самотність» наведені в таблиці 2.1. та рисунку 2.1.

Таблиця 2.1

Розподіл результатів опитувальника «Самотність»

№	Рівень самотності	Шкала оцінки самотності (в балах)	Процент респондентів	Кількість респондентів
1	**І низький**	1-7	20%	8
2	**ІІ середній**	8-10	62%	25
3	**ІІІ високий**	11-15	18%	7

Рис. 2.1. Розподіл результатів опитувальника «Самотність»

За результатами опитування за шкалою самотності серед 40 жінок середнього віку, які проживають у регіонах України, що постраждали від воєнних дій, було виявлено наступні рівні самотності:

Низький рівень самотності (I рівень) – від 1 до 7 балів: Цей рівень виявлено у 20% респондентів (8 жінок). Вони відзначають мінімальні прояви самотності та, ймовірно, мають стабільні соціальні контакти та підтримку з боку близьких чи громади.

Середній рівень самотності (II рівень) – від 8 до 10 балів: Найбільша частка респондентів – 61.4% (25 жінок) – демонструє середній рівень самотності. Це свідчить про те, що більшість опитаних відчуває періодичну потребу в емоційній підтримці та покращенні міжособистісних стосунків, особливо в умовах воєнного стану та пов'язаних із ним стресових факторів.

Високий рівень самотності (III рівень) – від 11 до 15 балів: 18.6% опитаних (7 жінок) набрали високі показники за шкалою самотності. Це свідчить про глибоке переживання ізоляції, дефіциту соціальної взаємодії та емоційного відчуження. Такі результати можуть бути пов’язані з втратою близьких, руйнуванням звичного соціального кола або неможливістю адаптуватися до нових умов проживання.

Другим етапом дослідження було проведення тесту мотивації аффіляції А. Мехрабяна, результати представлені в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2.

Результати за тестом тесту мотивації аффіляції

Тип мотивації	**Кількість респондентів**	**Відсоток (%)**	**Характеристика типу**
Високий СП – Високий СВ	10	25%	Виражений внутрішній конфлікт: прагнення до контактів поєднується зі страхом бути відторгнутим.
Високий СП – Низький СВ	15	37,5%	Активний пошук спілкування, висока потреба в емоційній підтримці, впевненість у соціальних контактах.
Низький СП – Високий СВ	9	22,5%	Схильність уникати контактів, побоювання відторгнення, почуття самотності та соціальної ізоляції.
Низький СП – Низький СВ	6	15%	Емоційна стабільність: відсутність потреби у тісних соціальних контактах, комфорт як у самотності, так і в групі.
Всього	**40**	**100%**	

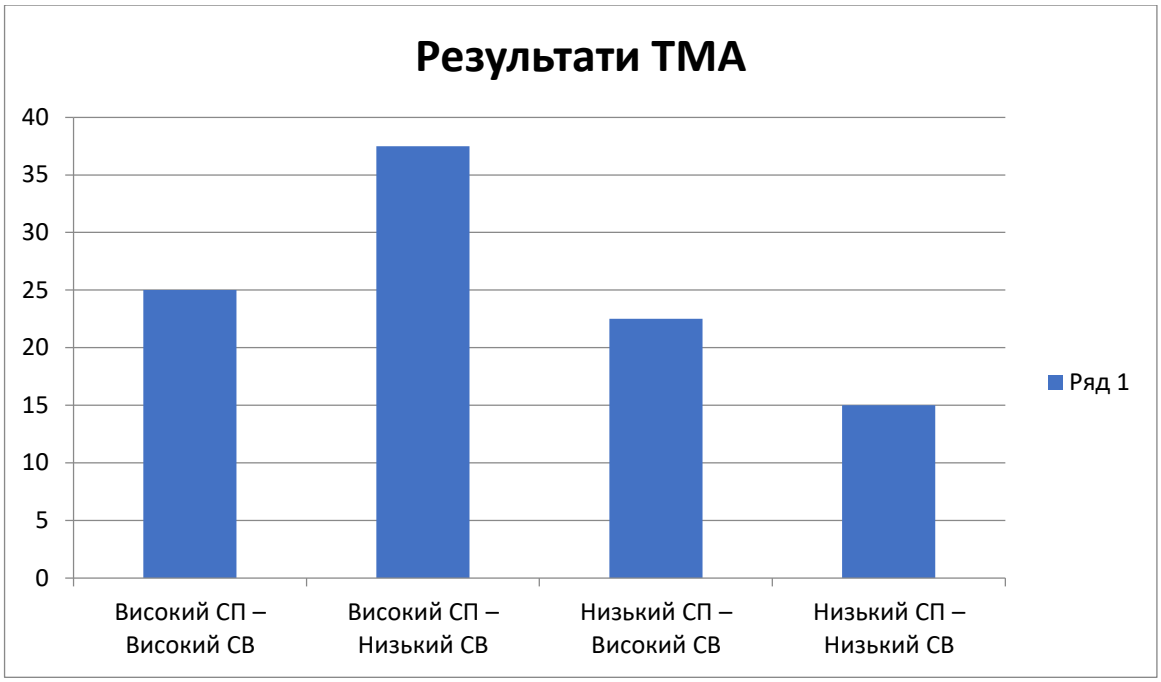

Рис. 2.2. Результати за тестом тесту мотивації аффіляції у % співвідношенні

На основі отриманих балів респондентів були розподілені на чотири основні типи мотивації:

1. Високий СП – Високий СВ (25% респондентів, 10 жінок), жінки з таким поєднанням демонструють суперечливу мотивацію: з одного боку, вони прагнуть до соціальної взаємодії, але водночас бояться відторгнення. Це може призводити до коливань у поведінці – від активного пошуку спілкування до раптового самоусунення. Такий профіль часто зустрічається серед жінок, які пережили втрати або значні життєві зміни внаслідок воєнних подій.

2. Високий СП – Низький СВ (37,5% респондентів, 15 жінок), цей тип мотивації притаманний жінкам із вираженим прагненням до соціальної підтримки та мінімальними страхами відторгнення. Вони активно шукають контакти, залучаються до громадських ініціатив, легко налагоджують дружні стосунки. Серед них переважно ті, хто успішно адаптувався до нових умов життя після вимушеного переселення.

3. Низький СП – Високий СВ (22% респондентів, 9 жінок), такі жінки уникають соціальних контактів через виражений страх бути неприйнятими. Вони часто демонструють замкненість, обережність у встановленні нових стосунків, що може бути наслідком травматичних подій, недовіри або негативного соціального досвіду під час війни.

4. Низький СП – Низький СВ (15% респондентів, 6 жінок), респонденти з цим профілем характеризуються емоційною самодостатністю. Вони не шукають активної взаємодії, але й не страждають від ізоляції. Їхнє ставлення до соціальних контактів є нейтральним: вони комфортно почуваються як у компанії інших, так і наодинці. Подібний профіль притаманний жінкам, які свідомо обирають усамітнення як спосіб збереження психологічного комфорту в складні часи.

Наступним етапом дослідження було встановлення значущих зв'язків між рівнем самотності та внутрішніми мотивами особистості у жінок середнього віку (35–50 років), які проживають у регіонах України, що зазнали впливу воєнних дій. В якості гіпотетичних мотивів, що потенційно впливають на рівень самотності, були виділені такі: прагнення до прийняття (СП), страх відторгнення (СВ), агресивність і ворожість.

Аналізуючи кореляційну матрицю, ми виявили два незалежні фактори:

1. Перший фактор включає показники самотності (за шкалою UCLA), ворожості, страху відторгнення (СВ) і прагнення до прийняття (СП). Між цими показниками були виявлені наступні статистично значущі зв'язки:

- Шкала UCLA та ворожість: позитивний кореляційний зв'язок ($Rxy = 0.25$, $p < 0.05$), що вказує на те, що з підвищенням рівня самотності зростає і рівень ворожості.
- Шкала UCLA та страх відторгнення (СВ): позитивний кореляційний зв'язок ($Rxy = 0.26$, $p < 0.05$), що свідчить про взаємозв'язок між відчуттям самотності та побоюванням соціального відторгнення.
- Шкала UCLA та прагнення до прийняття (СП): обернений кореляційний зв'язок ($Rxy = -0.36$, $p < 0.01$), що демонструє: чим вища

самотність, тим нижчим є прагнення до соціального прийняття.

2. Другий фактор включає агресивність і страх відторгнення (СВ):

- Агресивність та СВ: обернений кореляційний зв'язок (Rxy = -0.27, p < 0.05), що свідчить про те, що з підвищенням агресивності знижується рівень страху бути відторгнутим.

Отримані результати свідчать про наявність значущих взаємозв'язків між рівнем самотності та внутрішніми мотивами у жінок середнього віку в умовах воєнного стану. Зокрема:

— Вищий рівень самотності асоціюється з підвищеною ворожістю та страхом бути відторгнутим.

— Прагнення до прийняття обернено пов'язане з рівнем самотності, що свідчить про роль соціальної підтримки у зниженні почуття ізоляції.

— Агресивність виявила зворотній зв'язок зі страхом відторгнення, що може свідчити про компенсаторні механізми захисту особистості.

Для дослідження мотиваційної агресивності та ворожості було застосовано особистісний опитувальник Басса-Даркі (75 пунктів), який дозволяє виявити вісім основних проявів агресії та ворожості.

Таблиця 2.3

Результати за особистісним опитувальником Басса-Даркі

Субшкала	Низький рівень (%)	Середній рівень (%)	Високий рівень (%)
Фізична агресія	65%	25%	10%
Непряма агресія	50%	30%	20%
Роздратування	40%	35%	25%
Негативізм	70%	20%	10%
Образа	45%	40%	15%
Підозрілість	55%	30%	15%
Вербальна агресія	60%	30%	10%
Почуття провини	35%	45%	20%

За результатами таблиці 2.3, можемо зробити висновок, що:

— Фізична агресія - більшість респонденток (65%) демонструють низький рівень, що свідчить про схильність уникати фізичного конфлікту. Лише 10% показали високий рівень, що можна пов’язати з високим рівнем стресу у воєнний період.

— Непряма агресія - 20% жінок проявляють її на високому рівні, що може бути реакцією на емоційну напругу й пережиті втрати.

— Роздратування- 25% респонденток часто відчувають дратівливість, що характерно для жінок, які проживають у стресових умовах.

— Негативізм і підозрілість - високі рівні (по 10-15%) можуть вказувати на зниження довіри до оточення.

— Образа і почуття провини: понад 15-20% жінок відчувають глибокі емоційні переживання, що може бути наслідком втрат, пов'язаних із війною.

— Вербальна агресія - лише 10% демонструють схильність до словесних конфліктів.

Отже, можемо підсумувати, що більшість опитаних жінок демонструють низькі або середні рівні агресії, що вказує на переважно адаптивні стратегії реагування на стрес. Високі показники у категоріях роздратування, непрямої агресії та почуття провини потребують додаткової уваги фахівців для запобігання розвитку емоційного вигорання та психологічних розладів.

Також зазначимо, що перша гіпотеза дослідження про те, що рівень самотності у жінок середнього віку, які проживають у регіонах, що зазнали впливу воєнних дій, позитивно корелює зі страхом відторгнення та ворожістю – повністю підтверджена, бо за результатами дослідження, виявлено статистично значущі прямі кореляції між самотністю та страхом відторгнення ($Rxy = 0.26$, $p < 0.05$), а також між самотністю та ворожістю ($Rxy = 0.25$, $p < 0.05$).

Друга гіпотеза нашого дослідження, про те, що жінки середнього віку з високими показниками агресивності демонструють нижчий рівень страху відторгнення та рідше відчувають самотність, порівняно з жінками, які мають низький рівень агресії – підтверджена, це обґрунтовано тим, що нами було виявлено обернений кореляційний зв'язок між агресивністю та страхом відторгнення ($Rxy = -0.27$, $p < 0.05$), що свідчить про те, що підвищення агресивних тенденцій супроводжується зменшенням соціальної тривожності. Така закономірність може пояснюватися тим, що агресивні стратегії взаємодії в певних умовах слугують захисним механізмом для зниження емоційної вразливості, зокрема у воєнний час.

Отримані нами результати емпіричного дослідження підтверджують доцільність розробки програми психологічної підтримки жінок середнього віку в умовах воєнного стану.

2.3. Програма психологічної підтримки жінок середнього віку в умовах воєнного стану

У контексті тривалих воєнних дій в Україні жінки середнього віку (35–50 років) є однією з найбільш уразливих категорій населення. Ця вікова група часто поєднує кілька важливих соціальних ролей: матері, дружини, доглядачки літніх батьків та активної учасниці трудового процесу. В умовах війни жінки можуть зіштовхуватися з такими проблемами, як:

1. Потреба у визнанні та самореалізації
2. Страх втрати близьких і емоційна вразливість
3. Мотиваційний конфлікт між потребою у близькості та страхом відторгнення
4. Потреба у соціальній підтримці
5. Прагнення стабільності й безпеки
6. Підвищене прагнення до прийняття
7. Зростання страху відторгнення

8. Агресивність і ворожість

Дослідження показують, що саме жінки середнього віку, які залишилися в зонах бойових дій або були змушені покинути свої домівки, часто стикаються з почуттям ізоляції, страхом відторгнення та зниженим прагненням до соціальної взаємодії. Враховуючи ці аспекти, розробка програми психологічної підтримки для жінок середнього віку є надзвичайно актуальною та необхідною для підвищення їхньої стресостійкості, покращення психоемоційного стану та збереження соціальної активності.

Мета та завдання програми

Мета: надання психологічної допомоги жінкам середнього віку для зниження проявів самотності, агресивності, страху відторгнення та покращення соціальної взаємодії.

Завдання:

- Підвищити стресостійкість та здатність справлятися з емоційними навантаженнями.
- Зменшити рівень тривожності, агресивності та ворожості.
- Розвинути навички ефективної комунікації та подолання соціальної ізоляції.
- Сприяти формуванню позитивного ставлення до себе та оточуючих.
- Забезпечити можливості для самовираження та самореалізації.

Структура та етапи реалізації програми

Тривалість: 8 тижнів (2 заняття на тиждень, по 90 хвилин кожне)

Форма проведення:

- Групові заняття (8-10 осіб у групі)
- Індивідуальні консультації (за потребою)
- Онлайн-зустрічі (для вимушено переміщених осіб або мешканців віддалених регіонів)

Зміст програми за етапами

Етап 1. Діагностичний (1 тиждень)

- Проведення опитувань та психологічних тестів для визначення рівня тривожності, самотності, страху відторгнення та агресивності.
- Індивідуальні бесіди для виявлення особистісних проблем.

Етап 2. Інформаційно-психоедукаційний (2–3 тижні)

- Ознайомлення з особливостями стресових реакцій та способами їх подолання.
- Обговорення важливості емоційного вираження та підтримки.
- Теми занять:
  - "Що таке стрес і як з ним справлятися?"
  - "Почуття самотності: як його розпізнати та подолати?"
  - "Ворожість і агресивність: шляхи конструктивного вираження емоцій".

Етап 3. Корекційно-розвивальний (4–7 тижні)

- Тренінги з розвитку емоційного інтелекту.
- Рольові ігри для розвитку комунікативних навичок.
- Арт-терапевтичні сесії (малювання, написання листів собі в майбутнє, ліплення).
- Практики релаксації та дихальні вправи для зниження тривожності.
- Теми занять:
  - "Як приймати себе та інших?"
  - "Навички ефективної комунікації у стресових ситуаціях"
  - "Відновлення внутрішніх ресурсів через творчість".

Етап 4. Завершальний (8 тиждень)

- Підведення підсумків роботи.
- Оцінка змін психоемоційного стану за допомогою повторного тестування.
- Надання індивідуальних рекомендацій.

- Урочисте закриття програми та обговорення подальших можливостей підтримки.

Очікувані результати

- Зниження рівня тривожності, агресивності та ворожості.
- Покращення психоемоційного стану та підвищення самооцінки.
- Формування нових соціальних контактів і підтримуючих стосунків.
- Зростання мотивації до самореалізації та соціальної активності.
- Підвищення стресостійкості та здатності справлятися з життєвими труднощами.

Методичне забезпечення програми

- Психологічні тести: шкала UCLA, тест мотивації аффіляції А. Мехрабяна, опитувальник Басса-Даркі.
- Арт-матеріали для творчих занять.
- Аудіозаписи з медитаціями та вправами на релаксацію.
- Презентації та інформаційні буклети для учасниць.

Запропонована програма спрямована на комплексну психологічну підтримку жінок середнього віку в умовах воєнного стану. Вона враховує як емоційні, так і соціальні потреби жінок, допомагаючи їм адаптуватися до складних життєвих обставин, знизити рівень стресу та відновити внутрішній баланс. Вважаємо, що реалізація програми сприятиме покращенню їхнього психічного здоров’я, підвищенню якості життя та розвитку навичок ефективної взаємодії з оточенням.

ВИСНОВКИ

1. Феномен самотності – це складний психолого-соціальний стан, що проявляється у відчутті емоційної чи соціальної ізоляції, незалежно від фактичної кількості соціальних контактів. Самотність виникає, коли індивід відчуває невідповідність між бажаним і досягнутим рівнем соціальної взаємодії, супроводжуючись почуттям відчуженості, непотрібності або покинутості.

Аналіз різних теоретичних підходів до вивчення феномену самотності свідчить про багатогранність цього явища. Усі досліджувані концепції — від феноменологічного, екзистенціального, соціологічного до когнітивного та системного підходів — розглядають самотність як складний психологічний і соціальний феномен із різними детермінантами та наслідками. Загалом, більшість підходів визнають самотність як нормальний досвід, що може мати як негативні, так і позитивні наслідки для особистості. Водночас причини її виникнення можуть бути як внутрішніми (особистісні риси, когнітивні схеми), так і зовнішніми (соціальні обставини, культурні зміни).

2. Аналіз культурного, соціального та міжособистісного вимірів самотності показав, що соціально-психологічні чинники відіграють ключову роль у формуванні цього феномену. Відчуття самотності виникає не лише через фізичну ізоляцію, а й через порушення емоційних зв’язків, втрату соціальних ролей і культурних орієнтирів. Культурна самотність проявляється у втраті зв’язку з традиціями та цінностями, соціальна – у відсутності визнання й належності до важливих груп, а міжособистісна – у дефіциті емоційної близькості та підтримки. Особистісні риси, як-от низька самооцінка, сором’язливість чи егоцентризм, поглиблюють відчуття ізоляції. Водночас швидкі соціокультурні зміни, фрагментація суспільства й високі соціальні очікування лише посилюють кризові стани, пов’язані з самотністю.

3. Аналіз феномену самотності у різних вікових групах свідчить про те, що переживання цього стану суттєво змінюється залежно від віку, соціального статусу, життєвого досвіду та особистісних особливостей. У дитячому віці самотність зазвичай є ситуативною та пов'язана з недостатньою кількістю друзів або труднощами в соціалізації. У підлітковому та юнацькому віці самотність часто обумовлена пошуком власної ідентичності, прагненням до самоствердження, труднощами у встановленні близьких міжособистісних стосунків і високою потребою у соціальній підтримці. У середньому віці самотність тісно пов'язана з втратою соціальних ролей, змінами у сімейному житті (розлучення, втрата близьких), професійними кризами та впливом зовнішніх стресових чинників, зокрема воєнних дій. Виявлено, що у цьому віці самотність може поєднуватися з підвищеною ворожістю, страхом відторгнення та зниженим прагненням до прийняття. У похилому віці самотність набуває більш екзистенційного характеру, часто пов'язана з втратою близьких, погіршенням фізичного здоров’я та соціальною ізоляцією. Проте багато літніх людей демонструють здатність адаптуватися, знаходячи нові соціальні контакти чи внутрішні ресурси для подолання почуття ізоляції.

3. Самотність у жінок середнього віку в умовах воєнного стану – багатофакторний феномен, що формується під впливом особистісних, соціальних і мотиваційних чинників. Війна виступає каталізатором посилення почуття ізоляції через втрату близьких, соціальної підтримки, стабільності й можливостей для самореалізації. Найбільше жінки страждають від хронічної самотності, пов'язаної з постійним стресом, зміною соціальних ролей та мотиваційною розгубленістю. Поглиблене розуміння мотиваційних детермінантів дозволяє створити більш ефективні психосоціальні програми підтримки та допомоги жінкам, які переживають наслідки війни.

4. Проведене емпіричне дослідження дозволило виявити особливості переживання самотності та її взаємозв'язок із внутрішніми мотивами особистості у жінок середнього віку (35–50 років), які проживають у регіонах

України, що зазнали впливу воєнних дій. До вибірки увійшли 40 респонденток, серед яких 60% були вимушено переміщеними особами, 25% – жінками, які втратили близьких або житло, та 15% – тими, хто залишився у зонах бойових дій.

За результатами опитувальника «Самотність» (UCLA), найбільша кількість респонденток (61.4%) відчувають помірний рівень самотності (II рівень), 20% – низький (I рівень), а 18.6% – високий (III рівень). Це свідчить про значну поширеність відчуття ізоляції серед жінок у досліджуваній вибірці.

Дослідження мотивації за методикою А. Мехрабяна виявило чотири типи мотиваційних профілів: 37.5% – високий рівень прагнення до прийняття та низький страх відторгнення; 25% – високий рівень прагнення до прийняття та високий страх відторгнення, що свідчить про внутрішній конфлікт; 22.5% – низьке прагнення до прийняття та високий страх відторгнення, що пов’язане з соціальною ізоляцією; 15% – низькі показники обох мотивів, що вказує на байдужість до соціальної взаємодії.

Результати опитувальника Басса-Даркі показали, що найбільш вираженими були фізична агресія та вербальна агресія серед жінок із високим рівнем самотності. Ворожість переважала у респондентів, які пережили втрату близьких та матеріальні збитки.

Встановлено статистично значущі взаємозв’язки між самотністю та внутрішніми мотивами: позитивний кореляційний зв’язок між самотністю та ворожістю ($Rxy = 0.25$, $p < 0.05$), а також між самотністю та страхом відторгнення ($Rxy = 0.26$, $p < 0.05$). Обернений кореляційний зв’язок між самотністю та прагненням до прийняття ($Rxy = -0.36$, $p < 0.01$), що вказує на зниження соціальної мотивації зі зростанням самотності. Агресивність негативно корелює зі страхом відторгнення ($Rxy = -0.27$, $p < 0.05$), що свідчить про використання агресивної поведінки як захисного механізму.

5. За результатами проведеного емпіричного дослідження і доведеною доцільністю нами була запропонована програма, яка спрямована на комплексну психологічну підтримку жінок середнього віку в умовах воєнного стану. Вона враховує як емоційні, так і соціальні потреби жінок, допомагаючи їм адаптуватися до складних життєвих обставин, знизити рівень стресу та відновити внутрішній баланс

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бойко І. М. Міжособистісні стосунки в контексті філософії діалогу. *Журнал філософських досліджень*, №3. 2019. С. 80-90.
2. Гончаренко О. В. Соціальні фактори формування самотності в сучасному суспільстві. *Український соціологічний журнал.* №2, Київ. 2020. С. 180-195.
3. Гринько, С. О. Психологічні наслідки війни для жінок зрілого віку. Харків: Український інститут психології, 2024. 180 с.
4. Гриценко О. В. Соціальна ізоляція і самотність у сучасному світі. *Вісник соціальної психології*, №3. 2021. С. 60-70.
5. Гриценко О. В. Соціальні аспекти самотності: міждисциплінарний підхід. Київ: Інститут соціології, 2021. 280 с.
6. Гриценко О. В. Дитяча самотність: причини, прояви та наслідки. *Психологічний вісник*, №3. 2023. С. 75-85.
7. Гриценко О. В. Культурна та соціальна самотність: сучасні виклики. *Психологічний вісник*, №2. 2023. С. 60-70.
8. Гриценко *О. В.* Міжособистісна самотність: чинники, прояви та шляхи подолання. *Психологічний журнал*, №2. 2023. С. 70-80.
9. Гриценко О. В. Психологічні аспекти юнацької самотності. *Психологічний вісник*, №2. 2023. С. 80-95.
10. Гриценко О. В. Розвиток самосвідомості і проблеми самотності у дітей. *Психологічний вісник*, №1. 2023. С. 80-90.
11. Гриценко О. В. Самота та її роль у розвитку особистості. *Психологічні студії*, №1. 2023. С. 48-58.
12. Гриценко О. В. Самотність у багатовимірному світі: психологічні та соціальні аспекти. *Психологічний вісник*, №2. 2023. С. 55-65.
13. Гриценко О. В. Соціально-психологічні аспекти самотності в похилому віці. *Психологічний вісник*, №4. 2023. С. 115-130.

14. Гриценко О. В. Соціально-психологічні аспекти самотності у зрілому віці. *Психологічний журнал*, №4. 2023. С. 95-110.

15. Гуменюк І. С. Роль ранньої прив’язаності у формуванні самотності в дорослому віці. Львів: Український центр психології, 2020. 200 с.

16. Джонсон Т. Б., Девіс М. Emotional Well-being in Midlife Adults. New York: Academic Press, 2021. 220 p.

17. Джонсон Т. Б., Девіс М. Later Life Social Connections and Emotional Health. New York: Academic Press, 2021. 230 p.

18. Донченко О. І. Соціальні аспекти самотності під час воєнного стану. *Український соціологічний журнал*, №2. 2021. С. 45-58.

19. Дяченко Л. М. Інтеракціоністські підходи до розуміння феномену самотності. *Вісник соціальної психології*, №3. 2021. С. 135-147.

20. Дяченко Л. М. Соціальна ізоляція та самотність: когнітивні аспекти. *Психологічний вісник*, №2. 2021. С. 130-140.

21. Дяченко Л. М. Типологія самотності: психологічний аспект. *Психологічні дослідження*, №2. 2021. С. 120-130.

22. Іваненко М. П. Самотність як соціально-філософський феномен. *Журнал соціальної філософії*, №2. 2020. С. 95-102.

23. Іваненко Л. В. Психосоціальні аспекти самотності в умовах воєнного стану. Львів: Видавництво психології, 2024. 212 с.

24. Коваленко Л. П. Психодинамічні аспекти переживання самотності. *Психологічний вісник*, №4. 2018. С. 85-94.

25. Коваль І. О. Екзистенціалізм та проблема людської самотності. *Вісник філософії України*, №4.2019. С. 280-289.

26. Ковальчук І. М. Сором’язливість та її вплив на соціальну ізоляцію. Львів: Видавничий дім "Психологія", 2021. 200 с.

27. Ковальчук, І. М. Типи самотності та їх вплив на психологічний стан особистості. Київ: Інститут психології, 2022. 220 с.

28. Ковальчук М. Ю. Емоційна адаптація жінок середнього віку під час воєнних дій. Київ: Центр гуманітарних досліджень, 2024. 198 с.

29. Козак Н. Ю. Війна та її вплив на соціальні зв'язки у зрілому віці. Київ: Інститут соціології НАН України, 2023. 190 с.

30. Костюк Г. С. Розвиток психіки і самосвідомості. Київ: Наукова думка, 2014.

31. Кравченко Ю. О. Системні підходи до дослідження соціальної самотності. *Український соціологічний журнал*. №1.2023. С. 90-100.

32. Кравченко Ю. О. Соціологічні аспекти дослідження самотності: аналіз західних концепцій. *Соціологічні студії*. №1, Харків, 2022. С. 70-85.

33. Кравченко Ю. О. Сучасна людина і ринкові цінності: психологічний аналіз самотності. *Український психологічний журнал*, №2. 2023. С. 50-60.

34. Кравченко Ю. О. Міжособистісні стосунки та самотність: сучасні підходи. *Український соціологічний журнал*, №2. 2023. С. 70-85.

35. Кравченко Ю. О. Психологічні аспекти міжособистісної самотності. *Український соціологічний журнал*, №3. 2022. С. 75-90.

36. Кравченко Ю. О. Психологія дорослості та соціальна ізоляція. *Український соціологічний вісник*, №3. 2022. С. 105-120.

37. Кравченко, Ю. О. Психологія старості та проблеми соціальної ізоляції. *Український журнал геронтології*, №3. 2022. С. 135-145.

38. Кравченко Ю. О. Соціальні аспекти самотності у контексті сучасного суспільства. *Український соціологічний журнал*, №3. 2023. С. 75-85.

39. Кравченко Ю. О. Соціальні чинники впливу на емоційну ізоляцію старшокласників. *Український журнал психології*, №3. 2023. С. 85-98.

40. Кравченко Ю. О. Соціально-психологічні аспекти дитячої ізоляції. *Український журнал психології*, №2. 2023. С. 80-90.

41. Кравченко Ю. О. Соціально-психологічні аспекти дитячої самотності. *Український соціологічний журнал*, №4. 2022. С. 70-85.

42. Кримський С. Б. Філософія Кримський С. Б. Філософія людини: проблема самотності у світі сучасності. Київ: Наукова думка, 2010. 240 с.

43. Кульчицький О. М. Гуманістичні засади подолання самотності в сучасному суспільстві. *Вісник сучасної філософії*, №1. 2020. С. 50-58.

44. Левченко О. М. Феноменологія самотності: психологічний аспект. Харків: Вид-во «Основа», 2019. 320 с.

45. Левченко І. Г. Соціокультурні втрати та психологічна адаптація жінок у воєнний час. Дніпро: Центр психологічних досліджень, 2024. 176 с.

46. Литвин В. Ю. Теорії самотності у психології та соціології. *Журнал соціальної психології*, №3, (2019). С. 70-80.

47. Литвин Н. П. Суспільне ставлення до усамітнення як вибору способу життя. *Соціальні дослідження*, №4. 2021. С. 65-75.

48. Литвин Н. П. Суб’єктивні аспекти переживання самотності у людей похилого віку. Київ: Видавництво соціальної психології, 2023. 210 с.

49. Литвин Н. П. Вплив сімейних змін на емоційний стан зрілої особистості. Київ: Видавництво соціальної психології, 2023. 215 с.

50. Литвин Н. П. Дитина і самотність: психологічний аналіз вікових особливостей. Київ: Видавництво соціальної психології, 2023. 215 с.

51. Литвин Н. П. Егоцентризм та соціальна адаптація підлітків. Київ: Видавництво соціальної психології, 2022. 210 с.

52. Литвин Н. П. Емоційні потреби та соціальне прийняття у контексті самотності. Київ: Видавництво соціальної психології, 2023. 210 с.

53. Литвин Н. П. Психологія визнання та соціальної самотності. Київ: Інститут соціальної психології, 2022. 195 с.

54. Литвин Н. П. Соціальні навички у дітей: розвиток і проблеми. Київ: Видавництво "Освіта", Вип. 2. 2023. 90 с.

55. Мальцев О. В. Самотність як феномен сучасної культури. *Вісник сучасної філософії*, №2. 2018. С. 125-133.

56. Мельник С. П. Екзистенційний досвід самотності у контексті психологічного здоров’я. *Психологічний огляд*, №4. 2021. С. 205-215.

57. Олійник І. Г. Психодинамічні причини самотності: досвід українських досліджень. Харків: Психологія і сучасність, 2020. 320 с.

58. Петренко В. Л. Інтерсуб'єктивність у філософії: історичні аспекти. *Український філософський журнал*, №1. 2021. С. 419-426.

59. Петренко О. В. Когнітивні фактори формування самотності: теоретичний та емпіричний аналіз. Київ: Інститут соціальної психології, 2022. 200 с.

60. Петренко О. В. Феномен самотності: сучасні підходи та типологія. Київ: Інститут психології, 2022. 250 с.

61. Петренко О. В. Вплив сімейних факторів на дитячу самотність. Харків: Інститут психології, 2022. 215 с.

62. Петренко О. В. Криза середнього віку: соціально-психологічний аспект. Харків: Інститут психології, 2022. 230 с.

63. Петренко О. В. Психологічні чинники адаптації у старості. Харків: Інститут психології, 2022. 225 с.

64. Петренко О. В. Соціально-психологічні детермінанти підліткової самотності. Харків: Інститут психології, 2022. 220 с.

65. Петренко О. В. Соціально-психологічні детермінанти самотності у зрілому віці. Одеса: Чорноморський науковий центр, 2024. 205 с.

66. Петренко О. В. Соціокультурні трансформації та їх вплив на відчуття самотності. Київ: Інститут соціальної психології, 2022. 215 с.

67. Поліщук Н. О. Міжособистісні стосунки і самотність у підлітковому віці. Київ: Психологічні дослідження, №2, 2021. С. 170-182.

68. Попович М. В. Про сенс буття: філософські роздуми. Київ: Наукова думка, 2008. 220 с.

69. Роговська Л. В. Психодинамічні аспекти самотності в дорослому віці". *Практична психологія*, №5. 2022. С. 50-68.

70. Савченко О. С., Дяченко Л. М. Соціальні аспекти переживання самотності в умовах сучасності. *Психологія і суспільство*, №3. 2022. С. 110-120.

71. Сковорода Г. С. Діалоги про душу і світ. Львів: Світ, 2017. 200 с.

72. Табачковський В. Г. Людина у світі: філософський дискурс екзистенції. Харків: Фоліо, 2012. 310 с.

73. Швалб Ю. М., Данчова О. В. Соціальна самотність у дорослому житті: емпіричні дослідження. Львів: Видавництво гуманітарних наук, 2020. 190 с.

74. Шевченко Н. Л. Прив'язаність і самотність: психологічні аспекти формування. *Психологічні студії*, №2. 2022. С. 140-150.

75. Шинкарук В. І. Філософія: людина та суспільство. Київ: Либідь, 2005. 320 с.

76. Яковенко Н. М. Самотність жінок середнього віку: соціокультурні чинники. *Вісник психології*, №3. 2020. С. 33-49.

77. Brown L. Social Perceptions of Loneliness: A Psychological Perspective. London: Routledge, 2019. 310 p.

78. Brown L. Existential Solitude: Reflections on Nature and Self. London: Routledge, 2020. 310 p.

79. Brown L. Solitude and Creativity: The Psychology of Alone Time. London: Routledge, 2020. 280 p

80. Brown L., Lee, M. Migration and Cultural Displacement: Psychological Insights. London: Routledge, 2020. 230 p.

81. Davis M. Societal Expectations and Emotional Well-being. New York: Springer, 2020. 250 p.

82. Ivanov A., Petrenko O. V. Psychological Roots of Loneliness and Shyness. Київ: Інститут психології, 2022. 180 с.

83. Johnson R., Alvarez, D. War, Displacement, and Female Loneliness. Berlin: Academic Press, 2022. 240 p.

84. Johnson T. B Cultural Identity and Alienation: Global Perspectives. New York: Springer, 2021. 200 p.

85. Johnson T. B., Peterson A. Child Isolation and Emotional Health: Contemporary Studies. New York: Academic Press, 2021. 210 p.

86. Kruger H., Silva, P. Loneliness and Social Motivation in Middle-Aged Women. New York: Springer, 2022. 235 p.

87. Liu, S., Chen, H., Zhao, Y. Motivational Factors of Loneliness Among Adults. London: Routledge, 210 p.

88. Melnyk O., Horbach, I. Мотиваційні аспекти психологічної підтримки жінок під час кризи. Харків: Інститут соціальної роботи, 2023. 225 с.

89. Petrenko O. V. Religion and Loneliness: Psychological Perspectives. Харків: Видавничий центр «Психологія», 2021. 200 с.

90. Valerstain J., Kelly J. B. Children of Divorce: Psychological Effects and Recovery. Chicago: University Press, 2020. 290 p.